

Stanislav Komárek

ZÁPISKY z Okcidentu

DOKORÁN

© Stanislav Komárek, 2008, 2010

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Vydalo nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5, dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz
v roce 2010 jako svou 397. publikaci (13. elektronickou).
Vydání druhé, v elektronické podobě první.
Sazba Jindřich Hoch a David Greguš.

ISBN 978-80-7363-336-3

Stanislav Komárek

ZÁPISKY z Okcidentu

Nakladatelství Dokořán 2010

Obsah

Úvod

Povaha cesty

Původnost

Jižní Afrika aneb Meditace etnická

Kapsko

Afrika mimolidská

Afrika lidská

Búrové

Bantuové

Vzestup a pád apartheidu

Jungova Afrika

Břemeno bílého muže

América Latina

Madeira aneb Meditace ostrovní

USA

Země za obzorem

Okraj stepi

Atlantické spiknutí

Být Irem

Skotsko

Germánství

Půvab akvária

Spříseženstvo aneb Pouť švýcarská

Italské fragmenty

Povaha němectví

Hnutí Zelených v Německu jako parareligiózní fenomén

Německé vědění

Deutschland, meine Trauer...

Království české

Být Čechem

Holandizace

Sudetenland

Doudlebia jako fenomén a Doudlebia jako osud

Být nomádem

Gott erhalte

Povaha Vídně
Genius loci
Pod Prešpurkem
Povaha Východu
K povaze Balkánu
V balkánských roklích
Působení Hellady
Bílé moře, střed země
Povaha Rusi
Matička bělokamenná

O autorovi

Úvod

Nakladatelství Dokořán projevilo přání vydat mé cestovní eseje vzniklé v letech 1991–2007 souborně. To, že podobné texty vznikají postupně a z autora lezou takříkajíc „jako z chlupaté deky“, způsobuje, že byly rozmístěny porůznu v periodickém tisku i ve čtyřech sbornících, shrnujících vždy po několika letech všechny autorovy články (u těch, které zde nevycházejí v knižní podobě poprvé, už není uvedeno periodikum, ale jen rok vzniku a zkratka sborníku: *Pitevní praktikum pro pokročilé* /PP/, Petrov, 2000; 1. vyd. Vesmír, 1995; *Mír s mloky* /MM/, Petrov, 2003; *Leprosárium* /LS/, Petrov, 2005; *Hlavou dolů* /HD/, Dokořán, 2006; 1. vyd. Vesmír, 1999). Teď by tedy měly být pohromadě všechny texty obírající se různými kraji a jejich svérázy, což si vyžádalo jejich dosti pracnou soubornou redakci a ukázalo se, že vlastně vzniknou svazky dva. První z nich nese název *Zápisky z Okcidentu*, druhý *Zápisky z Orientu*, byť hranice mezi oběma oblastmi je stanovena velmi nezvykle – Okcident tu sahá až k Uralu a Bosporu, ačkoli podle přísnějších kritérií končí už na linii Terst–Petrohrad. K tomuto podivnému dělení vedly v zásadě dva důvody: prvním a důležitějším byla nutnost rozdělit eseje do dvou zhruba stejně objemných svazků – srdce mne táhne přece jen jaksi víc na Východ – druhým přesvědčení, že dědicové Byzance přece jen nějak k Evropě náleží, byť by se jistě bylo možno držet zásady, že Západ končí zároveň s katolickou či protestantskou tradicí a ta ortodoxní už je Východem jako řemen. Zde jsou k „Východu“ přiřazeny země islámské počínaje Tureckem, aby eseje o nich tvořily jeden blok, i když Istanbul k Evropě také nedílně patří: svět jako celek je ostatně taky jen jeden, nedělitelný.

Autor byl veden snahou spatřené krajiny „chytit do slov“ a zdůraznit tak to, co v lavině obrazových publikací není či nemusí být postřehnuto. Cestopisům tradičního typu je v pří-

tomné době nepochybně už odzvoněno, esejům o jiných zemích a kulturách snad ještě ne (nikdy jsem si nehrál na sinologa, indologa či arabistu, ale zanechávat dojmy z cest je volno všem občanům – byl by smutný svět, kde o pravdě směji psát pouze diplomovaní gnozeologové a o spravedlnosti jen právníci). Globální pohledy na určitý region mají jistě v sobě podobná rizika jako jiné formy globálních náhledů: vystižení několika tahy i zanedbání výjimek či protiproudů. Autor se snaží o opak a je si těchto rizik vědom. Ví ale také, že snaha nezanedbat vůbec nic může vést jen k jedinému – po vzoru zenových mistrů mlčet. Každé poznání, i esejistické, spočívá totiž v tom, že se něco, v příznivém případě vědomě, nezohlednilo. Nikdo netušíme, co z toho, co děláme, je důležité (pokud vůbec) a co je marginální. Pořádaje tyto texty, nevím to ani já. Je jistě pravda, že obírat se jevovou mnohotvárností světa, „deseti tisíci věcmi“, jak by řekli Číňané, je „povrchní“, jejich skrytý kořen však těžko můžeme zahlédnout správně. Tráva je jiná na Letné a jiná na Grossglockneru, Thaletova věta je stejná v Praze i na Alfě Centauri (vůbec si nemyslím, že „kořen světa“ je matematický, byť mne moji exaktně založení přátelé o tom občas přesvědčují). Přesto bych pozemskou mnohotvárnost, lidskou i mimolidskou, za nic nevyměnil a cestování bylo to, co mne v životě obohatilo nejvíc. Nemusí tomu tak být u každého a ten, kdo už teď ví o sobě s naprostou jistotou opak, ať ve vlastním zájmu další stránku neobrací.

V Praze, v létě 2007, Stanislav Komárek

Povaha cesty

Nikdy v historii nebylo tak snadné a bezpracné vidět vzdálené krajiny jako právě dnes. Zajímavější je zamyslet se, co kontakt s nimi člověku vlastně přináší – nadšení cestovatelé, kteří mohou během svého života při troše příčinlivosti vidět glóbus téměř celý, to pokládají za samozřejmost, o níž se nediskutuje. „Turistika“ není pouze věcí přítomné doby nebo svého posledního vzmachu od dob romantismu dál. Už pozdní Řím znal v říši vybavené systémem cest a hostinců a prosté loupežníků zcela totožné fenomény – Pausaniův průvodce po Řecku se od dnešních bedekrů liší jen trochou epické rozvlácnosti. Rovněž „mimoúčelové“ cestování představované náboženskými poutěmi (znala je všechna významnější náboženství) mělo tento aspekt „spatření jiných krajů a jiných mravů“.

Ani v době internetu a pokročilé audiovizuální techniky cestování nikterak neupadlo, ba přímo naopak. Jenom určitý, a to relativně malý výsek světa je bezezbytku sdílitelný slovy či obrazy, trochu podobně jako pouze některé typy moudrých a znalostí se dají šířit organizovaným vyučováním. Trochu drastický, ale velice výstižný příklad tohoto rozdílu je o žumpě čist a do žumpy spadnout a mít z ní takříkajíc bezprostřední zážitek. Takto je tomu i se vším jiným na světě řekněme kromě geometrie a literatury – jak je v Indii či jak je v manželství, seznáme, až když tam jsme, byť písemnictví k oběma tématům by se dalo měřit na vozy.

Význam cestování „pro zábavu“ je rovněž v tom, že v dotyčné zemi nezůstaneme, alespoň ne natrvalo, že pro nás zůstane přes všechny pokusy se jí přiblížit „cizí“. To nám od ní dává odstup s onou dobře známou cestovatelskou povrchností. Že většina turistů přítomné doby mohla z hlediska informačního přínosu i hloubky zážitků namísto na Fidži jet klidně do Štěchovic, je zajisté pravdou, ale význam letmého pohledu není nulový, jak se mnohdy tvrdívá. Cizinec nezamotaný do místních kontextů vidí

mnohé věci na první pohled mnohem ostřeji než místní obyvatel či ten, kdo do cizí kultury po léta vplouval, alespoň po pár dní vnímá její bizarní, strhující či děsivé aspekty s intenzitou obvyklou jinak jen u dětí – ty jediné koneckonců smějí beztrápně vykřiknout, že král je nahý.

Ve světě se ostatně orientujeme právě podle jeho povrchů a povrchových kritérií – zajíce na poli rozeznáme podle hnědého kožíšku a dlouhých uší, nikoli podle anatomických detailů či sekvence bázi v DNA, ač by to bylo jistě „vědecktější“. To, co rozvinul švýcarský biolog a myslitel Adolf Portmann pro pochopení významu vnějšího vzhledu živých organismů, se dá velmi dobře zevšeobecnit na celé země. První dojmy jsou pozoruhodným doplňkem a protiváhou hlubokého pochopení, které už tím, co ví a čím žije, zvolna může ztratit schopnost o takto poznávaném „jiném“ světě referovat. Pokud jsme se do něčeho příliš zanořili, „jedeme v tom“, můžeme poskytnout tisíce cenných detailů a vhlédů, jen jednu věc, nadhled a odhled ve významu řecké *theoria*, ne. K tomu přistupuje i další otázka, zda je žádoucí poznat to všudypřítomné, obecně rozšířené a „typické“, či zda je třeba pít se po onom skrytém, nekaždodenním a vzácném (dilema zoologovo, zda zkoumat vrabce na střeše či orlí pár ve vzdálených horách). O každé kultuře významně vypovídají faktory oba, přičemž první z nich, hojný a triviální, ji namnoze i charakterizuje v očích jiných kultur jako klišé (při detailním hledání vždy najdeme i myslitele od domácí tradice zcela odlišné a kopírující jinými prostředky něco velmi vzdáleného a exotického).

Neodpovíme-li si na otázku po výpovědní hodnotě první impresie (z čehokoli) kladně, je lépe zůstat doma a pátrat ve vlastní duši či duši vlastního národa po ojedinělých spodních proudech, které by mohly jakýmsi způsobem na Írán (Barmu, Chile atd.) upomínat. Je také v podstatě nemožné být najednou doma ve více kulturách než ve dvou – okleštěná angličtina a svět letišť, veřejné dopravy a hostelů do toho pochopitelně nespádají. I potom se

některým zájemcům o cizí kulturu stane, že do nich postupně „prolezou“ a odcizí se té původní – je zcela nemožné, nejsme-li jazykoví géniové s obrovským kvantem času, více cestovat a pronikat do místních věcí hluboko, srovnatelně s místními lidmi.

To, co v jiných zemích obdivujeme a oceňujeme, jsou ostatně nepatrné odchylky od obecně známého schématu – v Peru, zemi té naší v mnohém nejvíce vzdálené, jsem si kdysi uvědomil, jak jsou si bazální charakteristiky věcí všude podobné – i v Amazonii mají stromy kořeny, kmen, větve a listy, ptáci zobáky, křídla a peří, domy střechy, dveře a okna, lidé svou navyklostí anatomii a etologii, i tam se pojídá nějaká kombinace obilnin, masa, zeleniny a ovoce. Země, která by byla zcela zgruntu jiná, by asi jen děsila. Pro chemika, není-li třeba specialistou na rostlinné obsahové látky, je cestování monotónní už zcela – prvky jsou i v Patagonii úplně tytéž. Obecně se podceňuje i význam cest jako náboženských či „paranáboženských“ poutí – poutník se z nich vrací jaksi „dotýkán“ tou kterou zemí a dodává mu to na exotičnosti a také možnost třeba o Timoru či Afghánistánu hovořit a být brán vážně. Liší se od svých bližních řekněme jako dalajlamův kapesník od jiných kapesníků: na první pohled to není patrné, ale jeho substance se prožitými věcmi jaksi proměnila.

Možná toho jiní docílili snáze a levněji, ale sám pokládám za největší přínos z cest pochopení vlastní kultury i krajiny jako něčeho nesamozřejmého a v mnohém bizarně nezvyklého. Praha není po spatření Číny pulzujícím velkoměstem, ale roztomilým historickým městečkem lokálního formátu, borové lesy na Třeboňsku působí po těch z Bornea romanticky a jako z druhohor, středoevropské dobré vychování se proti tureckému jeví jako neurvalost. Podceňovat by se neměl ani význam cest jako sociálního faktoru – na společníky na cestě vzniká silná emoční vazba a společenský aspekt pokračuje i po návratu – o spatřeném je nutno nějak poreferovat, byť dnes už většinou ne u táborových

ohňů. Za dob komunismu, kdy byl Terst dále než Kamčatka, jsem si vždycky představoval rafinovanou formu mučení – moci na měsíc v roce vyjet s dostatečnými zdroji kamkoli, ale s nutností předstírat, že člověk byl u tety v Kostelci nad Černými lesy. Zajisté je také pravdou, že ti, kteří o něčem vědí málo, spěchají se svou troškou do mlýna, zatímco ti, kdo už vědí své, mlčí a skutečný mudrc žije skryt tak, že o něm nikdo neví. Povaha spisování je na rozdíl od mystiky v tom, že stále povídá, asi jako tučňákova povaha je ve faktu, že se potápí. Namlčíme se všichni ještě dost.

2004, L

Původnost

Minimálně od dob Rousseauových, ale v jistých náznacích už předtím, Evropa touží po archaičnosti, původnosti a jinakosti, ať už lidové nebo exotické (viděno z ludvíkovské Paříže byli v zapadlých údolích Přímořských Alp skoro stejní divoši jako na Fidži). Jedním z nejobvyklejších postřehů po návratu z nějakého kraje našich tužeb je, že už to tam není, jak bylo, že je jaksi „rituálně znečistěný“ (pronikly tam misie, železnice, industriální výroby, internet atd., podle povahy doby). Poptávka po „původnosti“ tohoto typu ovšem zároveň roste, zčásti ze strany zážitkůchtivých cizinců, zčásti i v místě samém, aby se „pečovalo o staré tradice“ – výsledkem je alpská selka v dirndlu financovaná Evropskou unií jako krajinotvorný element a hlásící mobilním telefonem, že Stračena a Bělka už jdou z pastvy domů.

Nedomnívám se, že se jedná o chybu zcela zásadní a neodpustitelnou, pro kterou je nutno dotýčný region mít jako nakažený morem, ale je nutno mít vždy na mysli, že se jedná o skanzen uměle udržovaný při životě, podobně jako pro zubry je už místo jen v oborách. V zásadě je zakládání skanzenů další

bizarní místní zvyk hodný pozornosti. Zubr za ohradou jakýmsi způsobem upomíná na slavnější minulost a bylo by škoda jej zlikvidovat s odůvodněním, že nemůže-li žít volně ve svém pralese, má raději nebýt. Při tvorbě skanzenů je také dobře mít na mysli, jaká časová rovina se vlastně konzervuje. Když oloupeme v nějakém regionu vše nepůvodní (a co skutečně a původně vzniklo v Podkrkonoší, Gabunu, na Tchaj-wanu atd.), zůstane nám většinou jen ten zubr – brambory jsou, jak známo, import z Peru, a na Kysuci jsou tudíž halušky původní asi stejně jako Pepsi-cola – stejně je tomu se lnem, kolovratem, tkalcovským stavem: mimo Afriku a Asii jsou nepůvodní i lidé.

Hon na „původnost“ vyžaduje jistou míru zaslepenosti, aby-chom si jí mohli plně užít. Jednak je nutno vědět, že dotyčná kra-jina musí být alespoň natolik „nepůvodní“, aby se tam dalo dos-tat jinak než pěšky či na mezku: nejlépe v kombinaci tryskového letadla a džípu. Totéž se týká možnosti bydlení a stravování: sebe-horší ubytovna je zkratkou k pracnému získávání přátel, kteří by nás u sebe nechali přespat, archaické chatrče se spoustou dětí, zvířectva a hmyzu a s tekoucí vodou v potoce za vsí uspokojí věru málokoho, podobně jako archaická jídla – kukuřičná kaše jed-nou ano, ale třikrát za den (pokud k večeři místo ní není výprask)? Z tohoto je patrné, že nejvíce žádoucí jsou regiony, kam „civilizace“ právě čerstvě proniká (pro nás už ano, pro „ně“ ještě ne), a tato „zóna chtění“ se tudíž nutně stále posunuje dál a dál, až už není kam. Ta pravá „honba na původnost“ si dokonce brzký zánik tradice přímo žádá: Ještě jsme stačili natočit „posled-ního autentického šamana“ a jeho chřestění, ti za rok po nás už tam našli jenom stánky s chipsy...

Jakmile začalo být archaičnosti málo, a to bylo v Evropě už koncem 18. století, začal o ni být stále se stupňující zájem, který ji spolehlivě dorazil. O její poslední zbytky na odlehlých místech se dnes rozmanité instituce i jednotlivci doslova perou, „panen-skost“ pralesů či myslí přímo svádí k tomu ji nějak „poznat“

a podle optiky pohledu využít či zneužít: etnograficky prozkoumat, osít pravým náboženstvím, přinést pokrok či dnes „rozvojové programy“, popřípadě to všechno aktivně „chránit“. Celek těchto činností přináší dalekosáhlé změny, pokud ne přímo dojem, že být objektem humanitární dobročinnosti je jen o chloupěk lepší nežli být objektem zločinnosti. Archaičtí národové se záhy naučí, co chtějí různí pracovníci i etnografové slyšet, „co se jim sluší říkat“, zčásti kvůli touze po darech a subvencích, zčásti ze zdvořilosti. „Já jsem animista!“ slyšel jeden z mých známých od domorodce ve výše zmíněném Gabunu.

Archaičnost je odedávna „civilizovaností“ vnímána se směsí obdivu nad ztraceným rájem nekomplikované kompaktnosti jejích protagonistů a odporu nad její drsností, primitivismem a nekulturností. Potíž je ta, že to „žádoucí“ nejde v čisté formě vypreparovat, aniž by se z něho stala fraška typu her Marie Antoinetty a jejích dvorních dam na pastýřky. (Vždy mě děsí upřímné nadšení některých studentů environmentalismu nad tím, že by se archaickým národům měly civilizační fenomény zakázat – jak asi? Iničiátoři těchto nápadů ovšem oheň třením dvou dřev nerozdělávají, ba to ani nedovedou.) Archaičtější stav člověka je jaksi kompaktnější, bez pochyb, dvojkolejností a také sebezpochybnění a v podstatě i bez sebereflexe, které nutně doprovázejí komplikovanosti civilizovaného světa. Jak jinak vyhlížejí obyvatelé zakarpatského venkova, ač jsou nám z hlediska rasového typu v zásadě velmi podobní – tamní Freud se ještě nenarodil: teprve v Užhorodě či Mukačevu lze potkat onen typ kavárenského intelektuála, studujícího na místní univerzitě řekněme kombinaci sociologie se sociobiologií, rejdicího po večerech ve virtuálních prostorech a tušícího, že svět kolem něj není samozřejmý. Také typ práce se tímto posunem mění, ze svalnatého přehazování šterku ve formální operace, které vynesou víc, ovšem za cenu ztráty původní jednoty: namísto krátké nechráněné romance končící svatbou následuje sex po internetu.

Naše minulé nám však nedává spát, což má v českých kontextech podobu třeba nadšených poutí do českých vesnic v Banátu. Musím říci, že je velmi impresivní uvidět v podstatě několik jihozápadočeských vísek přesazených z roku 1850 a poslouchat v krčmě největší z nich, Svaté Heleny, dosud pro turisty zvlášť nepřipravované vyprávěnky o Muroňovi, vampyristickém přízraku, v němž se mění mrtvý Rumun, o černém psu a bílé postavě v lese, o infarktem zkoseném sousedovi, který si na hřbitově přišlápl plášť, o čarujících Cikánkách vyloudivších celoživotní úspory a další oběžné motivy u nás dávno zmizelého folkloru. Je však těžko přesvědčit krajany, aby odstříhli přívody elektriny, nejezdili na práci do Čech a znovu tancovali českou besedu, stejně jako místní pubescenty, aby vyměnili prohlížení pornografických serverů za otloukání písťalíček.

Poutní místo ke zdroji archaičnosti nicméně ještě funguje. Většina poutních míst se musí nějak aktivně vytvořit, nejsou samozřejmá jako přírodní velkoleposti typu Grand Canyonu či kulturní nakupení ve stylu Říma. Lurdy byly dlouho bezvýznamným městečkem, po němž šteklo jen málo psů, a místo prazvláštního zjevení už bylo do té doby jen zcela fádním výklenkem ve skále. I poutní místa ryze světská fungují podobně, byť „revelace“ může být hlavně literární událostí. Nebýt Olbrachta, intelektuála, který teprve přinesl místní – původně drsné – chlapce na trh, nestala by se jinak nevýrazná Koločava a jeden tam působící bandita obligátním místem návštěv z celých Čech se všemi na to se nabalujícími fenomény. Jak by bylo hezké odložit kůži úředníka jako kutikulu motýlí kukly a vylétnout do lesů, na zboj... do archaična...

2007

Jižní Afrika aneb Meditace etnická

Jižní Afrika není Afrikou v pravém slova smyslu, je to jakási „Afrika bez namáčení“, ochočená, technizovaná a přístupná, byť na rozdíl od Afriky severní je legitimním pokračováním čehosi, co se táhne až do temnoty konžských pralesů. Dnešní Jihoafrická republika zahrnuje obrovské území značně různorodé etnicky i přírodně.

Kapsko

Nejpozoruhodnější a nepochybně i nejbizarnější krajinou je Kapsko. Rozhodně se jedná o oblast, která musela evropské kolonisty přímo lákat, a založení Kapského města van Rijnbeekovými lidmi jakožto opěrného bodu holandské Východoindické společnosti v roce 1652 jistě nebyla událost náhodná. Na první pohled upoutá v tomto kraji pro nás nezvyklá příslušnost k jižní polokouli s její převahou oceánu nad pevninami, prudkými větry, ženoucími cáry oblaků a mlh, chladnými mořskými proudy a obecnou studeností, mající v odpovídajících zeměpisných šířkách značně chladnější klima nežli od rovníku na sever (osídlené jižní mírné pásmo se skládá vlastně ještě z kousku Jižní Ameriky, Nového Zélandu a Austrálie a tvoří zvláštní svébytný mikrosvět s vlastními radostmi a jen třemi či čtyřmi kulturními jazyky). I jižní hvězdná obloha je pro nás seveřany udivující, byť jsou její souhvězdí ve velké většině jaksi „nanicovatá“, zatímco o některých severních by se chtělo věřit, že jsou „opravdu“ – jen Jižní kříž je výrazný a fascinující: jak asi muselo na portugalské a španělské plavce působit znamení jejich víry na nebi?

Zatímco okolo mysu Dobré naděje po pevnině ještě krátce po příchodu Holanďanů pobíhali sloni, buvoli, lvi, antilopy a jiná typicky africká velká zvěř, moře, v němž se vlní pralesy chladnomilných chaluh laminárií, bylo plné lachtanů, tuleňů, tučňáků,

mořských želv, velryb, vorvaňů, delfínů, žraloků, hlavonožců a rozmanitých ryb a mořských ptáků. Ač i jejich řady značně prořídly, je podnes návštěva rybích trhů i samého pobřeží impresivní – z mysu lze uvidět najednou i několik jižních velryb, jak se, jen těsně zachráněné před vyhynutím, už zase v několika kusech „placatí“ ve studené oceánské vodě, jaksí dojemně pomalé a bezelstné a neschopné kdysi čelit industriálnímu lovu.

Ještě mnohem více fascinuje Kapsko svým rostlinstvem – malé území o jen několikanásobné ploše Čech tvoří samostatnou kapskou vegetační říši se zcela specifickou flórou, zatímco celý zbytek tropické Afriky spolu s tropickou Asií tvoří dohromady další, paleotropickou (celá Jihoafrická republika má přes dvacet tisíc rostlinných druhů, i ostatní druhová pestrost trumfne značně Evropu jako celek). Kapská flóra je charakteristická tvorbou zvláštní rostlinné formace, tzv. *fynbosu* (čte se „fajnbos“, cosi jako „fajnový lesík“ či „lesíček“), porostů keřů tak do metru výšky s drobnými tvrdými lístky. Jako opylovači k nim tradičně patří pestrí ptáčci čeledi *Nectariniidae*, starosvětská obdoba kolibříků. K žalu prvních osadníků se z tohoto botanicky fascinujícího chrastí nedá získat ani kloudné dřevo na topení, neřku-li stavební – listnatých „afromontánních“ lesů normálního růstu bylo neobyčejně málo, jen místy v kopcích, a o dřevo v podstatě bída. *Fynbosů* je mnoho různých typů, ba některé i s drobnými rašeliništi, ale všechny jsou zvyklé na pravidelné požáry, dokonce je ke své obnově i nutně potřebují. Kromě keřů, na jaře nádherně a pestře kvetoucích, a také pro nás nezvyklých cykasů, v nich rostou v obžerném množství rodů a druhů nejružnější cibuloviny, květiny z příbuzenstva našich kosatců a rozmanité typy pelargoní, často na hony vzdálené tomu, co si pod pojmem „pelargonie“ představujeme z našich okenních truhlíků. Některé jsou keřové, jiné tučnolisté, otrněné, hlíznaté či plazivé. Středomořské macchie představují jakousi bědnou a druhově chudou variaci na stejné téma. Právě z Kapska ostatně pochází

většina tradičních druhů pokojových a zahradních květin, jak je do holandských zahrad a skleníků vozily lodě Východoindické společnosti, z těch nejznámějších třeba gladioly, frézie, kaly, klívie, eriky či oxalisy.

Erbovními rostlinami Kapska jsou prótey, vývojově starobylé, často nápadně kvetoucí keře, živé zkameněliny domácí jinak pouze v Austrálii (na rozdíl od Austrálie je v Jižní Africe skoro vše netrnité a většinou i barevně kvetoucí). Biolog může zažít nejedno překvapení a nesmí důvěřovat stredoevropskému terénnímu instinktu – když jsem si bedlivěji prohlédl vysoko v horách Cederberg něco, co připomínalo naši kleč, ukázalo se, že je to rovněž cosi z příbuzenstva próteí. Typicky kapskými rostlinami je i čeleď *Restionaceae*, laikovi připomínající tak nejspíš jakousi obludnou přesličku či ostrici a zasahující rovněž jen do Austrálie. A co teprve suché oblasti na severu Kapska ve směru k namibijské hranici! Nejrozmanitější sukulenty ve stylu různých aloí a jejich širšího příbuzenstva, „živých kamenů“ napodobujících dužnatými listy oblázky či tučnoosých pryšců a pestře kvetoucích mesembryanthem nadchnou srdce každého návštěvníka a mění se na několika kilometrech jízdy podle povahy půdy a povrchu.

Je jistě chvályhodné, že se Jižní Afrika snaží toto unikátní bohatství chránit, ale činí tak dosti svérázně – zatímco soukromému farmáři nelze bránit, aby nějaký pozemek zplanýroval či zoral (řada druhů má miniaturní areály, např. některé z více než tří set různých erik rostly stěží na pár hektarech), je cizincům zapovězeno vyvážet nejen rostliny a živočichy samotné, ale i veškerá semena místních rostlin. Vzhledem k tomu, že jich naprostá většina v přírodě přijde vniveč, je to opatření bizarní a s ohledem na dlouhé tresty vězení, štědře udělované, i kruté a neúčinné – aby nebyli Jihoafričané jednou rádi, až některý z jejich druhů přežije alespoň v nějaké zámořské botanické či soukromé zahradě!

Kvetoucí kapská polopoušť v zimě či počátkem jara – čili v našem létě – je obrovským zážitkem a oblast tzv. Namaqualandu u hranic s Namibií je i cílem četných turistů – v neuvěřitelné pestrosti barev s převahou žluté, oranžové, fialové a bílé tam kvetou v hustém koberci, i na úhorech a pastvinách, desítky druhů květů, zejména složnokvětných, na způsob třeba obecně známých gerber. Většina z nich je jednoletá a v obrovském množství individuů – možná se tyto kvítky mylně domnívají cosi o své jedinečnosti, pocítí krátkou rozkoš z opylení a záhy uschnou, aby se z jejich semen bludný kolotoč dál roztácel. Celek působí jakýmsi snovým a přízračným dojmem, jako počítačová animace, drogový prelud začínajícího zahrádkáře, jako cosi zdánlivého, syntetického, umělého, na efekt a jen podle našich vnitřních archetypálních představ konstruovaného schematickým mícháním různých složek dohromady. Nijak zvlášť nepřekvapí, že právě z Jižní Afriky, z Bloemfonteinu, pocházel i Tolkien, po otci Búr, po matce Angličan – tamní bizarní krajiny i některá afrikánská slova (třeba *olifant*, afr. slon) se v jeho různých „jinozemích“ a „jinořečech“ odrazila víc, než je jeho zdejšími obdivovateli zřejmé (i hierarchie různých „ras“ v jeho knihách, obrážející v barevných a velikostních proporcích představu čtyřicátých let, nezapře místní inspiraci).

Kapská krajina, a jihoafrická vůbec, je člověkem ovlivněna kupodivu mnohem víc než třeba u nás, mimo rezervace zcela přeměněná v pole či pastviny, popřípadě v neobyčejně tristní eukalyptové plantáže se stromy vyrovnanými jako vojáci – i nejodpudivější z našich smrkových zahrádek je proti těmto fabrikám na dřevo krásná. V horách se průmyslově pěstují i evropské borovice a duby, nezřídka s fantastickým množstvím pravých hřibů, rovněž dovezených, v podrostu. Zemědělství, dnes zcela zmechanizované a bez potřeby pracovních sil, produkuje všechny možné plodiny v neuvěřitelných kvantech – většina ostatního území je pro něj ale příliš suchá a větší lesy patří v celé Jižní Africe

k vzácnostem. Zato zcela neoddělitelně patří k jihoafrické krajině vodní rezervoáry, vzniklé hrazením potoků. Stolovou horu nad Kapským městem má cizinec sklon vnímat jako cosi neobyčejně malebného a bizarního, ale časem zjistí, že většina jihoafrických hor, včetně obrovitého masivu Drakensbergu, je více či méně stolová, stará a obroušená. Původním úkolem osady na Kapu bylo zásobovat lodě plující okolo čerstvou zeleninou, ovocem a dalšími potravinami, a to nejen lodě náležící Společnosti, ale na komerční bázi i ostatní. Vzhledem k odlehlosti místa to musel být výtečný podnik – kdo nechce mrkev za gulden, ať nechá – nejbližší konkurence je na Madeiře. Holanďané vytvořili v Kapském městě postupně nejen hrad, podnes stojící, ale i svéráznou lokální odnož holandského malířství, ba i zednářské lóže. Stará hruška, kterou prý van Rijnbeek vlastnoručně zasadil, je v zahradě Společnosti, dnes krásném subtropickém parku v Kapském městě, pietně opečovávána dodnes. (Hned vedle stojí s rukou téměř v árijském pozdravu socha Cecila Rhodese, 1853–1906, původně tuberkulózního mládence, který přijel z Anglie s cílem prodloužit si trochu život – postupně se stal diamantovým magnátem, kapským premiérem, mecenášem a soukromým kolonialistou v Bečuánsku-Botswaně a Rhodésii-Zimbabwe, snícím o propojení Kapského města s Káhirou železnicí, podle úhlu pohledu génij či imperialista, oboje velkého formátu: jeho firma De Beers si podnes hlídá diamantová pole se samopaly a vida její zbrojence, raději jsem potlačil chtivost po náhlém zbohatnutí.)

Afrika mimolidská

Kapská oblast se svou svéráznou vegetací a do určité míry i hmyzem – větší živočichové se podstatně neliší od „celo-afrických“ – postupně přechází směrem na východ a sever v typicky africkou savanovou krajinu, tak jak ji známe z přírodovědných snímků, zaplavujících televizní programy: vysokotravá či nízko-

travá lesostep s termitišti, akáciemi, kombrety a dalšími stromy s deštníkovitou korunou, v údolích potoků s palmami, které v Kapsku nerostou. Zvlášť půvabné jsou tu zejména akácie s obřími dutými trny, připravenými ve svém vnitřku hostit kolonii drobných mravenců. Východní pobřeží lemují mangrovové močály s vtroušenými pandány, stromovými strelitziemi, ibišky a fíkusy, kde stačí trochu přimhouřit oči a myslet si, že jsme někde v oblasti Bengálského zálivu či na Jávě (dojem může ještě zesílit tím, že zde můžeme, byť spíše ve městě, potkat Inda či Malajce).

Africké savany se svou přebohatou faunou velkých savců, zejména sudokopytníků, jsou čímsi tak známým a masově medializovaným, že se zdají hraničit až s kýčem (je pozoruhodné, jak Afrika vyprodukovala i velké stepní formy ptáků, běžající většinou po zemi – pštrosy, hadilovy písaře, havraní zoborožce, různé dropy atd.). Prastará tradice aktivně vypalovat savany, praktikovaná už od nejranějšího dávnověku, způsobila zcela určitě jejich rozšíření na mnohem větší plochu, než jakou by přirozeně zaujímaly. Afrika je „černá“ nejen kůží svých obyvatel, černou magií a projekcemi našich jungovských stínů, ale také a zejména spáleništi v celé zóně savan: už odpradávná zelená travička na nich vyrazějící lákala zvěř lovcům a hodí se i pastevcům dobytka – že se tím stává krajina stále sušší a druhy nesnášející pravidelné vypalování mizejí, je druhá strana pravdy a jako obvykle i zde se obětuje „dlouhý“ užitek „krátkému“. Je ovšem nutno říci, že i na přirozené požáry, třeba od úderu blesku, jsou savany dobře adaptované. Koneckonců z mnoha desítek druhů antilop jsou schopné žít ve zcela zapojeném pralese jenom dva, savana má pro savce mnohem využitelnější primární rostlinnou produkci než prales – druhů konzumujících listů stromů je tam jen naprosté minimum.

Třetihorní idyla už se dnes zachovala jen v několika rezervacích, obklopených ostnatým drátem a elektrickými ohradníky.

V běžné zemědělské krajině mají velká zvířata ještě méně co dělat než v té naší. Procházíme-li či projíždíme některou z větších rezervací (kromě několika malých soukromých jsem viděl zejména komplex St. Lucia-Hluhluwe-Umfolozi), je těžko se ubránit dojmu návratu do ráje, trochu ve stylu, jak celou věc líčí podklady cestovních kancelářů – i biblický ráj byl ostatně ohrazenou zahradou s relativně úzkými mantineli. Do auta nedolehnu okrvavělé či hororózní aspekty věci, ale spíše ty rajske. Svět venku, kde člověk „vládne nad tvory“, se tu zdá odpuzující. Zážitek z návštěvy rezervací je také primárně vlastně náboženský či takovémuto alespoň podobný, proto o něj usilují i naprostí biologičtí laici, proto je jeden z anglických výrazů pro rezervát také *sanctuary*. Je zvláštním paradoxem, že na jednu obdivovanou zebra, za níž se letí dlouhé hodiny, trpí v nevhodných chovech v zajetí tisíce krav, prakticky všem lhostejných. Teprve na safari je možno obdivovat autonomii, svébytnost zvířat, zvláště těch velkých – nosorožec jaksí jest mnohem více než nejbizarnější myš, nebo dokonce moucha. Správa parků se snaží držet stavy zvěře, která se už lidí sebemeně nebojí, na nejvyšší možné míře, vypaluje velké plochy a mnohé další odlesní sloni, za vysokého populačního stavu největší nepřátelé stromů, kteří je neváhají kvůli několika větvičkám vyvrátit v archaicky divoké plýtvavosti.

V zásadě se takováto zařízení liší od evropských obor jen větší rozlehlostí, která umožňuje zavřít do ohrady s býložravci i jejich predátory, což se v Evropě běžně nedělá. Pro přemýšlející zebra by muselo být dosti frustrantní pomyšlení, že nejen ona, ale ani lvi, hyeny a psi hyenovití nemohou z ohrady pryč. V Jižní Africe nejsou dosud prakticky problémem pytláci, největší mor rezervací v ostatních afrických státech, kde jsou sice v jinak na lidské památky velmi chudé krajině hojně zakládány jako magnet přitahující turisty, ale v bedných poměrech jsou pak těžko k uhlídání. Zdá se, že pro záchranu mnoha velkých afrických zvířat, zejména třeba pro nosorožce, je nejperspektivnější jejich

stěhování do rezervací v jižních státech USA, kde najdou podobné klima, ne však už společenské problémy své staré vlasti. I v Jižní Africe žije dnes většina velkých zvířat v soukromých rezervacích. Zámožný farmář vyčlení část svých pozemků, jako pastviny pro dobytek málo výnosných, pro antilopy i jinou velkou zvěř, kterou si nakoupí. Někteří tyto rezervace za poplatek či i zdarma ukazují návštěvníkům, jiní se specializují na odstřely trofejových kusů, zpracování přebytných antilop na *biltong*, oblíbené sušené maso, či dokonce na velkochovy lvů za účelem jejich „lovu“ bohatými zájemci, což nepostrádá jistě rysy obludnosti. Všechno toto podnikání však rychle bují a je mnohem výnosnější než skomírající zemědělský trh.

Čeho je málo a co je za ohradou, je cenné a žádoucí. Je zvláštní si představit, že ještě relativně před nedávnem většina kontinentu vypadala takto. Také je těžko si nevzpomenout na Jungovu úvahu nad stády pakoní a gazel v Keni v roce 1925: uvědomil si klíčový význam člověka a jeho typu vědomí ve světě, který do té doby fungoval neproblematicky a „sám“, pásł se, rodil a umíral, neznal lidská dilemata a kameny úrazu a vlastně v plném slova smyslu až tak úplně „nebyl“. To, co je přemnožené a uzavřené, se nám jeví krásné, roztomilé a nostalgické, jako vzpomínka na ráj navždy ztracený s jeho bizarními a našemu srdci přesto blízkými obyvateli. Obávám se, že kdyby takováto krajina zaujímal celý světadíl, jevila by se nám jako divoká, děsivá a nehostinná pustina obydlená nebezpečnými a nežádoucími bestii, přízraky, které je nutné zatlačit tam, kam patří. Těžko si jinak vysvětlit barbarské vybíjení velké zvěře bez potřeby, soucitu a vkusu po stovkách a tisících, masové sportovní vrahy slonů a nosorožců typu Gordona Cumminga a stovek jemu podobných (fenomén vrcholil ve stejné době i u nás třeba v osobě následníka trůnu Františka Ferdinanda) – o tom i v eseji *Břemeno bílého muže*. Nesdílím tak úplně názor, oblíbený třeba mezi jihoafrickými ekofeministkami (třeba Michele Pickover v knize *Animal rights in*

South Africa, 2005), že se jednalo jen a pouze o výbuch evropské mužskošovinistické falokracie, který vrcholil v kolonialismu a masových vraždách všeho živého – místním kulturám scházelo k podobnému excesu zejména technologické zázemí. Je ovšem pravda, že po zlomu první světové války poměrně rychle klesala kuráž k lovu i koloniální expanzi a řada náruživých lovců se zejména v kontextech britského impéria přerodila na stará kolena v ochranáře – vývoj byl velmi dlouhý a dnešní poměr lidí a zvířat je zde jevem historicky velmi pozdním.

Z filmových záběrů si lze imprese ze života savany a jejích obyvatel představit jen zčásti. Asi největším zážitkem jsou divocí sloni, vůči nimž se jeví chovanci zoologických zahrad jako bédné a zlomené trosky, něco jako obyvatelé dávného Špilberku na vycházce. Stáda divokých slonů se svou matriarchální strukturou, skládající se z dorostlých samic a spousty nedospělců následujících svou matku jako pověstné „píšťaly u varhan“, jsou strhující svou sociální provázaností a čilým společenským životem těchto vysoce inteligentních zvířat, neustále se dotýkajících a kooperujících navzájem. I otrlý terénní biolog je blízce dojatému slzení, vidí-li sotva metrová novorozená slůňata, jak povzbuzována matkami lehkým pleskáním chobotem ke spěchu při přecházení silnice ze vsí síly mašírují se „sosáčky“ předpaženými napjatým soustředěním. Těžko si představit někoho, kdo může na takovéto živočichy s chutí střílet. Přesto část samců v národních parcích takto končí, protože v návalech hněvu představují pro návštěvníky jediné vážné nebezpečí – i „žertovné“ útoky na auto jsou věc poměrně hroživá, zejména je nutno odolat fatálnímu nutkání vystoupit a utíkat po svých. V řadě rezervací jsou sloni značně přemnoženi a vyvstává problém „kam s nimi“ – mladý africký slon dnes nestojí nic a zájemců je málo, navíc nedospělí samci, vyrostlí bez společnosti starých, kteří by je včas usměrnili a zastrašili, mají tendenci stávat se „zběsilými pubescenty“, napadajícími zlomyslně zvířata i lidi.

Opic je v Jižní Africe, už příliš málo tropické, jen nemnoho druhů, v podstatě lze vidět jen paviány čakma, množící se i mimo rezervace rychlostí králíků a působící jako brutální lidská karikatura, a malé zelené kočkodany.

Zatímco příjemný dojem z různých druhů antilop se v zásadě moc neliší od jejich spatření ve výběhu zoologické zahrady či od impresy ze setkání se stádem daňků v našem lese, jsou žirafy ve volné přírodě čímsi fascinujícím a nenapodobitelným. Neskutečně obrovské opásají s decentností sobě vlastní vrcholy akácií, jakoby zasněžené, důstojné a neukvapené a se stopou velbloudí opovržlivosti a nadhledu, za klopení neuvěřitelně dlouhých řas na očích jakoby z *Tisíce a jedné noci*. Vzhledem k tomu, že při dosti šťavnaté pastvě nemusejí po dlouhé dny pít a spí málo a většinou vstojí, je celkový dojem z obrovského zvířete, osamělého nebo v malé skupině, nejčastěji ve dvojici, a po mnoho dní téměř na téže místě, velmi zvláštní a bizarní – dnes by ochranáři dr. Barnardovi, prvnímu transplantátorovi lidských srdcí, pokusy na žirafách už netrpěli. V zásadě jen jednou jsem viděl v přírodě divoké zvíře, vykazující zjevné stopy stáří podobné lidským – obrovský, stářím téměř černý žirafí samec v Umfolozi se svraskával a hubnul téměř jako my lidé na stará kolena, ale i lvi si na takového kolosa troufnou v zásadě až tehdy, když padne.

Měl jsem to štěstí vidět útok skupiny lvů na zebra, její stržení a sežrání. Lev není v přírodě zdaleka tak zářivý a impozantní jako tygr, pán a vládce s pruhu, nicméně celá podívaná lovu je obdivuhodná svou kooperací i drsností, která však není zároveň odpuzující. Praskání kostí a mlaskání je pak slyšet na mnoho metrů. Zdaleka nejvíc fascinující je ovšem propracovaný způsob, jímž je v savaně organizováno odklizení zbytků – značné pozůstatky hostiny odklidily skvrnité hyeny a dobrá stovka supů, luňáků a velkých masožravých krkavců *Corvus albus* a *Corvus albicollis* doslova během několika minut. Jak těžkopádný a odpuzující je

proti tomu náš systém jatek a kafilerii... I na trus býložravců se už třese celá armáda různých skarabeů a chrobáků, kteří začínají válet kuličky, skoro ještě než dopadne. Někdy je věru z čeho: diluviální obrovitost a jinakost nosorožců, těch „černých“ i těch „bílých“, je skutečně fascinující. I relativní lehkost, s níž poklusávají ve dvojicích (většinou matka a dorostlé mládě – tunový nosorožík si nicméně „vesele hopsá“) jako nějaká předvěká neohrabaná variace na téma „kůň“.

Pocit obludnosti a velikosti všeho, v Africe tak třetihorně akcentovaný, se vystupňuje u jezer se skupinami hrochů, působících německy řečeno „*unheimlich*“, a obřími volavkami mezi lotosy a papyry, sem tam postávají místní druhy čápů a plavou rozmanité jihoafrické kachny, na rozdíl od těch našich či třeba jihoamerických kupodivu zbarvené vždy v obou pohlavích stejně (země má mnoho dalších „lokálních mód“, třeba tendenci k prodlužování ocasních per u řady skupin ptáků – nejvíc u vdovek, některých snovačů, dále rodů *Promerops* a *Terpsiphone*, ale značné náběhy jsou i u mnoha mandelíků, dudků, vlaštovek, vlh, myšáků a dalších skupin – jen kurovití ptáci, kteří takto „řádí“ v jihovýchodní Asii v podobě nejruznějších bažantů, je mají v Africe zásadně krátké). Krokodýli, mezi tím vším proplouvající, působí při vši nepředpojatosti lstivě a odpudivě. Prase bradavičnaté, další absurdní, jakoby z nějakých ve skladu zbylých komponent sestavený, ale čiperný a sympatický (a prý i neskutečně chutný) živočich se v této změti spolu s hejny nejruznějších ťuhýků, skřivanů, špačků, ledňáčky i s nejoblíbenějším jihoafrickým ptákem ibisem hadedou skoro přehlédne.

Afrika lidská

Búrové

K zemi patří neoddělitelně lidé – začněme nejdříve těmi, kteří sice z Afriky nepocházejí, vtiskovali ale jejímu jihu po staletí svůj

ráz. Búrové (z holandského *boer*, sedlák) jsou vlastně jediné větší bílé mimoevropské etnikum se samostatným spisovným jazykem. Za oněch 350 let své historie v Jižní Africe se na jejich etnogenezi nepodíleli jen přistěhovalci holandští, ale i němečtí, též francouzští hugenoti, ba se zde po nějakém pobělohorském emigrantovi vyskytuje i ryze búrské jméno Horak. Původní „chovná základna“ nebyla velká – tvrdí se, že všech dnes asi 80 000 nositelů jména Botha (dosl. „bota“) pochází z jediného „Prabothy“, přistěhovalce z počátku 18. věku: země byla úrodná, zdravá a krom rozmnožování nebylo na odlehlých farmách mnoho jiných zábav.

Jejich jazyk, afrikánština, sice holandštinu nejvíc z těch existujících připomíná, prý mu ale dnešní Holanďané velmi špatně rozumějí. Má ještě osekanější gramatiku, z řady slov se staly doslova zkratky, má také (jako jediný germánský jazyk kromě jidiš) dvojí zápor ve slovanském stylu, řadu přejatých slov a používá se v ní rovněž, jako i v africké angličtině, dvojí opakování téhož slova ve významu „veliký, mnoho“. Paradoxně zřejmě vznikly její základy tak, že malajské či míšenecké chůvy a služebnictvo učily děti prvních osadníků holandštinu tak, jak ji uměly, tj. špatně. Až do roku 1925 byla spisovnou řečí holandština, poté byla teprve povolena *afrikaans* i v psané podobě.

Právě v meziválečné době se vyvinul intenzivní búrský nacionalismus s gloriolou oplétající všechny jednotlivosti národní historie. Zvláštní paranáboženské mládežnické bratrstvo, *Broederbond*, sloužící původně k pěstění národního svérázu, se posléze rozvinulo do mnohatisícové mafiózně protekcionistické organizace, namířené jak proti Angličanům, tak proti černochům a obsazující svými členy všechny významné funkce od vesnického učitele po ministerského předsedu. Vzhledem k objemu a vlivu lze celou organizaci těžko označit za tajnou a zřejmě ještě v nějaké oslabené podobě přežívá – různé sportovní, paravojen-ské, motoristické i náboženské mužské kluby, jakási zvláštní

paralela tajných mužských klubů bantuských, bují pod africkým sluncem i mezi Búry. (Dalším nezápadním rysem Búrů je všudypřítomnost bakšišů a tuzérů, v kombinaci s všudypřítomnou byrokracií vyhánějící absurdní květy – restaurace mají často předtištěné formuláře, kde zákazník sám výši tuzéru vyplní, vyúčtuje a podepíše: obrovský byrokratický entuziasmus se v zemi snad vyvinul nezávisle z úřední složky Východoindické kompanie.) Jinak jsou Búrové v mnohém paralelní i s Němci a v dějinách s nimi velmi sympatizovali a mnoho se od nich i učili, a to nejen pěkného. Búrské sociální inženýrství, o němž ještě bude řeč, nese jasné stopy německých inspirací a řada Búrů studovala v Německu i nacistickou biologii – jako jeden příklad za mnohé: ministerský předseda 50. a 60. let Hendrik Verwoerd byl žákem lidského genetika a nacistického rasového teoretika Eugena Fischera. Jiné paralely jsou sympatičtější, třeba intenzivní smysl pro ochranu zbytků původní přírody, hojnou tvorbu soukromých rezervací a radost z živých bytostí vůbec.

Zatímco psané afrikánské texty jsem vždy bez problémů rozluštil, z mluveného jazyka se mi nedařilo zachytit prakticky nic. V afrikánštině existuje po holandském vzoru i obsáhlá literatura, vůbec je literární produkce Jižní Afriky, i anglická a černošská v nativních i evropských jazycích, velmi značná, u nás z ní je však jen málo obecně známo: problémy, které se snaží řešit, leží od těch našich na míle daleko.

Búrové se udrželi po staletí v „čisté kultuře“, tj. zcela bílí, navzdory starému Lamarckovi, podle jehož očekávání by měli pod jižním sluncem pozvolna tmavnout. Ani darwinovský výběr nestál za to, nebo lépe řečeno postupoval přímo protichůdně – jakkoli se míšenců (*bastaards*) s různými služkami, děvečkami či otrokyněmi naplodilo více než dost, nikdy nebyli „zařazováni do chovu“ a tvořili posléze kastu samu pro sebe (vzhledem k tomu, že jednotlivé komponenty obličejů „mendelují“ v rámci procesu dědičnosti samostatně, připadají často Evropanům i Afričanům

obličejе míšenců druhé a dalších generací jako nezvyklé či disharmonické, jsou však zdraví a čiperní).

Búrové a Češi se od sebe téměř vůbec neliší (nejsou to zdaleka tak „nordické“ typy jako třeba většina Angličanů), snad krom toho, že by se většina našinců zdála na tamní poměry vychrtlá. Výborná, ba přemrštěná výživa s převahou masitých pochoutek ve spojení s velmi skrovným pohybem (čeština má pro podobnou fyziognomii nespisovné, ale výstižné slovo „nařvaný“) a neustálými obavami a napětím za ostnatým drátem rodinných vil s varovným nápisem „*armed response*“ dává pochopit, proč je Jižní Afrika rájem kardiologů a už zmíněný dr. Barnard neměl v kapskoměstské nemocnici Groote Schuur nikdy nedostatek zájemců o transplantace, ba se spíše hrnuli (k první transplantaci došlo roku 1967 nikoli v některém z tradičních chirurgických center typu Německa či Spojených států, ale právě zde – druhý pacient dr. Bleiberg přežil tehdy neuvěřitelnou dobu jednoho roku). Je ostatně pozoruhodné, v jak mladém věku podnes, nejen za koloniální éry, kdy to bylo obvyklé, umírá řada bílých Jihoafričanů, byť mnozí zas naopak žijí velmi dlouho (návštěva hřbitova je poučná v každé zemi). Così jako procházka k jihoafrickému folkloru nepatří a možné to zde v zásadě ani není – vycházky po městě jsou s výjimkou nejslušnějších čtvrtí velmi riskantní, na venkově jsou všechny pozemky oplocené a k něčemu podobnému může dojít, dojedeme-li pár set kilometrů na nějakou usedlost, kde má farmář-ekolog na svých pozemcích naučnou stezku – pak musíme šoférovat zase pár hodin zpět.

Búrové jsou unikátní ukázkou psychologie bílé Evropy, jak vypadala mezi třicetiletou válkou a počátkem osvícenství, kdy většina osadníků přišla. Pestře se tu proplétá zbožnost, statečnost, poctivost, píle a pohostinnost s rozvlácností, omezeností, rozmanitými předsudky a jakýmsi „záhoráctvím“. Navíc se nejedná téměř vůbec o kulturu městskou. Většina Búrů žije na venkově, a to ještě spíše na samotách nežli ve vsích či maloměstech. Pozoruhodná je

jejich kuráž a smysl pro nezávislost – říká se, že nejsou šťastní, vidí-li ještě vystupovat kouř ze sousedova komína. Po upevnění britské nadvlády v období takzvaného „Velkého treku“ odešla více než třetina búrských rodin z Kapska a založila hluboko ve vnitrozemí svobodný stát Oranžský, Transvaal a další nezávislé osady. Tato akce přešla do búrské mytologie, ověčena slávou, a podle tehdejších vůdců a organizátorů se podnes jmenují búrští „pionýři“, *voortrekkers*. Za bojových akcí po cestě přišla občas ke cti i vozová hradba husitského typu, údajně přímo tradovaná protestantským podáním. Kdyby nepřišlo 19. století se svou plošnou britskou kolonizací, byli by ve východní Africe nepochybně schopni zakládat difúzní osídlení až řekneme do Somálska, a přece neztratit svůj svéráz (kromě usedlých zemědělců, *akkerboere*, existovali i búrští kočovní pastevci, *trekkboere*, s celými rodinami cestující na zaplachtovaných vozech se stády: legendární vůz tažený několika páry volů, *ossewa*, bytelný, ale rychlostí 3–4 km/hod. se vlekoucí, byl poháněn jen travou a vodou z řek a pramenů). Kromě svobodomyslnosti projevovali Búrové také neobyčejnou vlohu pro guerillovou válku, vedenou v civilních oděvech a bez tradičního vojenského drilu – svou statečností během búrské války (1899–1902) si získali, zejména v Německu i Čechách, velké sympatie, byť se na jejím rozpoutání dosti aktivně podíleli.

K Búřům patří také intenzivní kalvinistická víra, v pustině vypjatá do extrému. Na odlehlých farmách, kde byl nejbližší školený pastor stovky kilometrů daleko a Bible spolu s jakous takous znalostí čtení a psaní jedinými rekvizitami vzdělanosti, bujely nejprapodivnější lidové exegeze: např. scéna z Geneze, kde Bůh odděluje světlo od tmy, byla chápána jako oddělení bílé a černé rasy. Všude, kde Búrové sídlili, si záhy přisvojili pól „slušnosti“ – předpisová, jako ze škatulky a naplácání jako z másla, nepijí, většinou ani nekouří a kopulují možná jen za reprodukčními účely. Zahradní slavnosti, které jsem často vídal,

spojené s opékáním ovcí, kulantními hovory a krotkým dováděním šťastně-baculatě-růžolících dítek, jako by utekly z příslušného popisu v Karafiátových *Broučcích*. V horách se v odlehlých údolích skrývají víkendové ráječky pro skupiny rodin s dětmi se stejnou předpisovostí, počestností a spořádaností. Nikdy jsem se přesně nedopídlil, zda se rubová stránka tohoto plesání obráží v něčem děsivém, co cizí pozorovatel nevidí a je mu naprosto skryto, ale myslím, že na základě principu kompenzace se spíš snáší na poměry ve slumech, kde symetricky k výše líčenému bují nicnedělání (z větší části ovšem vyvolané nezaměstnaností), smilstvo a pitky (pokoutní nekoncesované krčmy zvané *shebeen* jsou význačným fenoménem). Vzhledem k tomu, že sebemenší městečko má černý slum o často desetinásobné početnosti, je o komplementaritu bohatě postaráno (slumy se svými plechovými střechami vypadají z letadla jako plocha železných pilin).

Fenomén sám je zajímavější a méně triviální, než by se dalo očekávat. Nejedná se jen o prosté socioekonomické utlačování, ale o cosi jako uzurpaci a obsazení jedné polaroty – často to bývá k vidění i v rodinách, kde řekněme jeden z manželů obsadí „ekologickou niku“ abstinence a druhý alkoholismu či jeden třeba bigotního katolictví a druhý zuřivého ateismu. V Jižní Africe je naprosto charakteristické, že v oblastech, kde jsou větší plochy kompaktního černého osídlení, vypadá stav věcí ve vsích a městečkách nesrovnatelně lépe než při smíšené populaci, byť zde nevládne ani kalvínský pořádek, ani blahobyt. Podobně se polarizuje i celý kontinent či svět jako celek na zóny prosperity a zóny bídy, jež nelze nenásilně vysvětlit jen neomarxisticky „vykořisťováním“. Je ostatně otázka, zda a jak takzvaná „rozvojová pomoc“ africkým krajinám vlastně prospívá či zda naopak necementuje stávající stav na dlouhou dobu.

Bantuové

Oproti „bílému“ světu stojí, i barevně, jako opozitum svět „černý“. Novější antropologie, zvláště americká, vždy zdůrazňuje, že pojem „rasy“ je pouze kulturním konstruktem a něco takového ve skutečnosti neexistuje, už pro plynulé, klinální přechody a nemožnost přesného ohrazení. Byť jsem si všech těchto úskalí samozřejmě dobře vědom, přece jen zde budu tento výraz používat, neboť je zavedený a čímsi užitečný. Ať byly pohnutky pro takové rozhodnutí sebeušlechtilější a obava z opakování rasových nenávistí pochopitelná, je logika podobná jako usuzovat z nemožnosti stanovení přesného okamžiku smrti na nesmrtelnost (příslušný pasus americké Deklarace nezávislosti „*all men are created equal*“ nebyl jistě míněn jako stejnost, jak bývá někdy chápán, ale jako rovnost práv a absence apriorní urozenosti). Lidé jsou bytosti neobyčejně variabilní tělesně i duševně, a to jak geograficky, tak v rámci jedné populace. Prohlášení, že jsou všichni „stejní“, má význam jako východisko pro rovnost před Bohem či před zákonem, nikoli jako realistický popis věcí.

Lidskou důstojnost a lásku k bližnímu nemůže zakládat nárok stejnosti: biologizující „šlechtitelské“ myšlení bez stopy nějakého náboženského étosu by při konsekvantní aplikaci nutně vedlo na nějakou selekční rampu toho či onoho typu. Snášlivost nejen mezirasová, ale i v rámci jedné populace je v zásadě dána nějakým primárně náboženským přesvědčením, např. že Všemohoucí zapověděl bažit bližnímu po životě a utiskovat ho. Někaká zcela sekulární definice všelidských práv má v sobě vždy cosi konstruovaného a nepřesvědčivého, kořenícího v posledku v nějaké formě přesvědčení, že se jiným nemá činit to, čeho bychom se neradi dočkali sami, už z důvodů preventivních. Křesťanskému či kdysi křesťanskému světu budiž také drženo na očích, že svět islámský neměl nikdy s rasismem v našem smyslu potíže, jakmile „pohan“ konvertuje k islámu, je právoplatným členem komunity, byť by byl Pygmej (problém se

zde posunuje trochu jinam – zastánci jiných „náboženství knihy“ jsou v některých ohledech občany druhého řádu, podobně jako u nás kdysi „nestraníci“ a modloslužební „pohané“ čímsi děsivým a pohoršivým, báze ale není v žádném případě rasově-antropologická).

Schopnost tvořit či nést civilizaci industriálního či informačního typu také není jediná či jediná žádoucí forma lidství, byť momentálně prožívá konjunkturu a snaží se přesvědčit svět, že je člověčenstvím v krystalické podobě. Je to trochu podobné, jako bychom řekli, že ten, kdo nemá smysl pro krásu květin, operní tvorbu, metafyziku či ekologické otázky, není plně člověkem a jeho povolení k existenci se musí každý měsíc znovu provizorně prodlužovat (sám bych propadl podle výše zmíněných kritérií sítím hned dvakrát). Vzhledem k tomu, že poměrně úzký, v zásadě kmenový šovinismus (my a oni) je lidem spíš vrozen a i nepodporován roste jako pýr v poli, je nutno se toleranci v širších kontextech poměrně pracně učit. To se však nemůže dít tak, že se budou jakékoli rozdíly mezi vzdálenými populacemi popírat – takováto strategie vede k dichotomii mezi papouškováním povinných klišé na veřejnosti a hrubým nadáváním na neoblíbená etnika po straně a mohla by jednou skončit nějakým divokým výbuchem rasové nenávisti. Někdy mám strach, že se takto dominovaná dnešní společnost může přes noc převrátit v „genofašismus“ nejtvrďšího typu. Popíraná část polární dvojice výpovědí o světě se pak drsně vyvalí na světlo, podobně jako před několika lety v postkomunistických zemích tržní hospodářství se vším, co k němu patří i nepatří (o Tolkienovi a jeho „povoleném středozemském rasismu“ pro dnešní konzumenty už byla řeč).

Viděl jsem dost zemí a nám vzdálených etnik na to, abych měl jakž takž plastický zkušenostní obraz o tom, co může pojem „člověk“ znamenat v různých kontextech. V rámci kyvadlového pohybu společenských konvencí je dnes třeba určité odvahy k tomu říci veřejně, že lidé se geograficky i uvnitř jedné populace

od sebe velmi podstatně liší svou vnější podobou i vnitřním založením, byť zatím menší, než v raných čtyřicátých letech vyžadovalo připomenout, že Žid je příslušník starého kulturního národa a nikoli karikatura z časopisu *Stürmer* (je paradoxní, že tato největší „rasová“ nenávisť v dějinách se zakládala na rozdílech na samé hranici postřehnutelnosti, které by Xhosa či Zulu zcela jistě přehlédli – ostatně i právě divoce prožívaná nevole mezi křesťanským a muslimským světem se jeví z Pekingu jako špatně pochopitelný rozpor mezi nosatými západními monoteisty). Intelektuál by se měl cítit povinován nejen vyzývat k pokojným řešením a laskavé vstřícnosti vůči jiným lidem (i jiným živým bytostem), ale i hájit zkušenostní pravdy proti „pravdám“ doktrinálním, byť by byly vedeny nejlepšími úmysly, neboť cesty do pekel jimi bývají tradičně vydlážděny. Proces, kdy je něco dokázáno „vědecky“, se během dvacátého století pohyboval mezi „nevývratným“ konstatováním propastných mezirasových rozdílů i jejich úplným popřením. Generace, která ještě pamatuje výuku „vědeckého“ komunismu, má před tímto epitetem oprávněnou hrůzu a správně tuší, že (podobně jako třeba „vědecký“ kreacionismus) většinou věští něco neblahého.

Původní obyvatelstvo Jižní Afriky se rozpadá do několika velmi odlišných skupin. Sanové (též Křováci), dnes už jen v několika skupinkách dochované lovecko-sběračské etnikum či skupina etnik (jazyky, kterými mluví či mluvili, se navzájem liší víc než indoevropské mezi sebou – v jednom z nich je i heslo na novém jihoafrickém státním znaku: jeho překlad je pro vzdálenost našich jazyků těžký, ale znamená cosi jako „Lidé všech kmenů, sjednocujte se!“, což nám zní trochu povědomě), jsou od černochoů velmi odlišní a představují jedno z nejzvláštnějších etnik na Zemi. Velmi ovlivnili okolní národy, zejména pak v rovině fonetiky jejich jazyků, které obohatili mlaskavkami, speciálními hláskami u nás se vyskytujícími jen ve vokalizacích batolat. Nejvíce je jich v jazyce Khoikhoiů (ve starší literatuře Hotentoti),

kteří zřejmě povstali smíšením Sanů s černochy a v době příchodu Holanďanů obývali Kapsko. Byl to lid jen pastevecký, ne zemědělský, a poměrně mírný – jejich zbytky, většinou nějak promíšené s bělochy a mluvící afrikánsky, lze vidět hlavně na severozápadě země. Na první pohled upoutávají jejich jakoby dětské tváře a pohled, který je obtížno označit jinak než jako zasněný (je příznačné, že lovecko-sběračské národy kontakt s evropskou civilizací v podstatě ničí, pastevecké jen poškozují a zemědělské mu vzdorují bez větších problémů).

Jako mnoho jiného stalo se v rámci „politické korektnosti“ zvykem tato a mnohá jiná etnika přejmenovávat. Tato prapodivná forma současné falše mne vždycky fascinuje svou kombinací úpornosti a dětinskosti. Je jistě pravda, že řada označení pro různá etnika ze strany jejich sousedů je nějak „nactiutřačná“ (Hotentot znamená afrikánsky „koktající“ podobně jako řecké *barbaros*), ale k převážně anglosaské módě by bylo dobře se připojit až tehdy, až se opustí dehonestující termín „Němci“ pro naše západní sousedy a zavede se jejich vlastní sebeoznačení *die Deutschen*. Velká koncentrace změn jmen ve stylu Džugašvili – Stalin, Lodž – Litzmannstadt, Zlín – Gottwaldov vždy věští málo dobrého, a kdybych byl černý Afričan, vždy bych o sobě vesele a hrdě prohlašoval, že jsem „negr“. „Politická korektnost“ se rozšířila místy i za rámec světa lidí – v některých kruzích Německa se už nesmí říkat plevelům *die Unkräuter*, ale výhradně *die Nebenkräuter*. Málokdo postřehne, že tak užitečná instituce, jako je „hajzl“, se nestane „sociálním zařízením“ změnou názvu, ale zejména zavedením splachovacího mechanismu a okachlíchováním.

Bantuské národy Jižní Afriky jsou velmi vhodným kandidátem pro pozorování mezilidských podobností i jinakostí. V době svého kontaktu s Evropany se nacházeli téměř přesně na stejném stupni civilizačního vývoje jako naši tolik opěvovaní keltští předkové v době své největší slávy – kmenově rozdělená

zemědělsko-pastevecká společnost znající technologii výroby železa, ale zcela neliterární, zato s bohatou ústní mytologickou a magickou tradicí. Je velmi zvláštní a v podstatě neřešitelnou otázkou, proč se v některých oblastech na velké ploše konzervuje určitá kombinace technologických a kulturních dovedností a vývoj po staletí či tisíciletí nepostoupí dál, avšak nějaký drsný impuls zvenčí je z tohoto zasnění může vytrhnout. Stupeň takovéto konzervace může být téměř jakýkoli: Austrálie uvázla v paleolitu, Nová Guinea v neolitu, černá Afrika zhruba na rozhraní bronz/železo (výjimku zde tvoří oblast Etiopie, představující semitsky mluvícím obyvatelstvem, literární křesťanskou kulturou, zděnými stavbami i většinou dalších tradic rané importy z Arabského poloostrova). Situace v celé subsaharské Africe se dnes pozoruhodně podobá poměrům v zaalpské Evropě po pádu římského impéria: násilně a narychlo zavedené civilizační vymoženosti po odchodu kolonizační mocnosti a jejího organizačního úsilí a mocenského tlaku zčásti kolabují, zčásti se drží v malých ostrůvcích, na cestách není bezpečno, vládnou rozmanité drsně-obskurní mocenské kliky, kmenová struktura přežívá tvrději dál – dnes už by Hanzelka se Zikmundem z Kapského města do Káhiry sotva projeli ve zdraví, neřku-li v relativním pohodlí (jednotlivé „ostrůvky“ pro cizí turisty, spojené většinou s rezervacemi a propojené jakous takous cestou, přežívají leckde jako podstatné zdroje financí a jihoafrické cestovní kanceláře organizují vyjížďky džípy směrem na sever do sousedních států, ba až do Keni – držet se mimo tento uzavřený svět je místy neradno). Na druhé straně se v následnických státech používají jako úřední jazyky kolonizujících mocností (jako třeba v merovejské říši latina) a řada importovaných vynálezů se dobře ujala – výhodnost latinky a formulářů, samopalů, penicilinu, plastického kanystru či auta je na první pohled zřejmá. Afrika, všemi téměř zapomenutá, prožívá svá „temná staletí“ podobně jako zaalpská Evropa

řekněme v 5.–7. století. Bude po nich následovat nějaký drsný rozkvet typu našeho vrcholného středověku?

Ekonomika řady bantuských etnik po velké ploše Afriky je či bývala velmi podobná – muži se tradičně věnovali pastvě hovězího dobytka, válečnictví a kovářství, ženy vedle péče o děti, drobnější domácí zvířectvo a zemědělství či zahrádkaření s použitím motyky, nikoli pluhu. Ač bývaly a mnohde ještě jsou kupovány za určitý počet krav, nemívají ženy do ohrady pro krávy přístup, neboť se soudí, že by to mohlo dobytku uškodit (poplatek, zvaný často *lobola*, obnáší takových 12–16 kusů, podle krásy a společenského statutu nevěsty – při ztrátě virginity se jedna kráva sleví, nejméně jedna však musí být zaplacená nikoli v penězích, ale naturálně, alespoň na dnešním zulsém venkově). Každá žena mívala tradičně dvorek a dvě chaty, jednu na spaní a druhou na vaření, a ve svém mikrokosmu s dětmi, slepicemi, kozami a záhonky vídala svého manžela jen zřídka – snad proto soudil Jung, že bantuské ženy (v Keni) patří k nejsebevědomějším a nejveselejším, jaké kdy spatřil, a působily na něj mnohem spokojeněji než jejich evropské kolegyně (o pár set kilometrů jižněji to lze jen potvrdit – většina černošek působí jako vtělené optimistické mateřství).

Je pozoruhodné, že subsaharská Afrika, kde chov domácích zvířat hrál po staletí velmi důležitou roli, nedomestikovala, snad kromě perliček, žádné nové domácí zvíře z přepestré palety tamních přežvýkavců, z nichž některé druhy, třeba antilopa losí, po něčem podobném přímo volají (starý Egypt se o to pokusil, ale ochočené antilopy později opět zmizely). U kulturních rostlin je v tomto směru situace poněkud lepší. Kultura černé Afriky patří také mezi typicky „nekvětinové“ a nevyvinula žádné vlastní okrasné zahradnictví či dalekosáhlejší zdobení květinami, ač by bylo nepochybně kde brát a znalost rostlin, zejména léčivých či magických, je velmi zevrubná (fenomén „květomilnosti“ je velmi zvláštní a nezávisí v zásadě na socioekonomické úrovni společ-

nosti – ke „květinovým“ společnostem patřila např. i tradiční Polynésie, k „nekvětinovým“ třeba také staré Řecko, ale nikoli stará Kréta). Zatímco poměr k domácím zvířatům, zejména skotu, je v černé Africe velmi dobrý, ba nadšený (v minulosti majitelé nezdědka skládali oblíbeným kusům písně či je různě zdobili), viděla místní tradice v divokých zvířatech cosi odlehlého, spíše zdroj masa, a návštěvy v rezervacích nepatří ani u vzdělaných či bohatých Afričanů k jejich oblíbeným zábavám (podobný fenomén je velmi patrný i v rezervacích severoamerických).

Je těžko říci, že by Zuluové (ve starší české literatuře označovaní také jako Kafři či Zulukafři, z arab. *káfir*, nevěřící, slovo je podnes v Jižní Africe používáno jako nadávka pro domorodce, a to neobyčejně urážlivá), s nimiž jsem se setkal nejbližší, byli nejtypičtějšími představiteli černých Afričanů obecně a bantuských etnik zvláště, ale je to národ neobyčejně rázovitý. Černí Afričané obecně upoutají evropského návštěvníka řadou specifík – prvním z nich je nepochybně barva: všechna tropická etnika jsou pochopitelně více pigmentovaná nežli my, ale barva afrických černochů (a také Melanésanů) je mnohem intenzivnější, než by odpovídalo nutnosti (tu ukazuje třeba odstín Tibeťanů či horských indiánů v Peru v místech s největší insolací, pralesní indiáni či Javánci jsou mnohem bledší). Někdy bývá zvykem chápat tento odstín jako vzniklý pohlavním výběrem – u Zuluů ještě není zcela černý a občas se u nich vyskytují i albíni, zcela světle růžoví, což působí neobyčejně bizarně a těžko říci, že hezky. Nejtmavší lidé vůbec nejsou ostatně v Africe, ale na Bougainvillově ostrově u Nové Guineje: prý až do modra.

Na každý pád působí na příslušníky světlejších etnik zprvu překvapivě směsící poděšení a neobvyklosti – nejenže se evropský čert kreslí tradičně černý (afričtí démoni jsou naopak bledí), ale barva působí jakoby uměle nanesená, dlaně a plosky nohou jsou růžové či světlé a na vnitřní straně rtů je snadno najít ostré odhraničení růžové sliznice: člověk se nediví, že se američtí

domorodci snažili z prvních černých otroků přivezených Španěly barvu seškrábat (černošské děti se rodí popelavě šedé a „vybarvu-jí“ se až v několika měsících, míšenci s bělochy přicházejí na svět zcela světlí a tmavnou na odstín bílé kávy postupně až v několika letech). Výrazně jiná je u Afričanů i gestikulace, zejména smích (jedná se o lid neobyčejně veselý a nakloněný žertům), pohyby rukama a chůze, která je jaksi relaxovaná, ležérní, jakoby „plandavá“ – Evropané naopak jako by pořád pochodovali. Toho, kdo viděl černochoy ve Spojených státech, okamžitě napadne, jak mnoho si udrželi z původního rázu navzdory dlouholeté úplné izolaci a promíšení (velmi plastickým a zároveň vstřícným literárním obrazem tohoto rozpoložení těla i ducha je třeba postava Jima v Twainově *Dobrodružství Huckleberryho Finna*).

Zuluové jsou nepochybně krásný a ve velké většině urostlý a silný národ (mnoho starších žen i co do objemu), byť estetika obličejů se značně liší od naší a je nutno se do ní několik dní „vkoukávat“ (i umění subsaharské Afriky má při vši lokální rozdílnosti jakousi svébytnou estetiku, zcela odlišnou třeba od umění žluté Asie – komu se líbí jedno, většinou se mu nelíbí druhé: v Jižní Africe se dnes těší velké podpoře moderní variace na tradiční umělecké projevy a řemesla a s podivem jsem zjistil, že úpadek umění je celosvětově podobný – křovácké skalní malby jsou strhující, zatímco většina novodobých mazanic ne).

Bantuské jazyky jsou mezi sebou částečně srozumitelné, řekněme asi jako slovanské, a jejich gramatická struktura je sice radikálně odlišná od indoevropské (např. čísla a pády slov se liší předponami), pro Evropany jsou však snáze naučitelné než třeba čínština (ti se ke své malé radosti budou muset v budoucnu v některých provinciích, např. ve Východním Kapsku, povinně učit ve školách jazyk xhosa). Zuluové jsou, či alespoň byli, národem drsných a neobyčejně statečných válečníků (k rané době železné to jaksi patří a takové zulské válečné tance v tradičním sporém oděvu, se zbraněmi a vykopáváním nohou do výšky,

působí hrozivě – pohybové, sportovní a taneční nadání k nim patří neoddelitelně také) a na národ Xhosa, druhé největší bantu-
tuské etnikum Jižní Afriky (k dalším patří třeba Čvana, Sotho, Venda aj.) se tradičně dívají shora, byť obě řeči se liší méně než čeština a ruština.

Xhosové, méně výrazní, zato nadání víc k administrativě, dominují vládnoucí straně Africký národní kongres (i dnes už „penzionovaný“ Nelson Mandela, po čtvrtstoletí držený za minulého režimu ve vězení na přízračných Robben Islands, je Xhosa). Z tohoto důvodu si Zuluové, takto nejpočetnější etnikum, založili vlastní „kmenovou“ politickou stranu, Inkatha, původně spíše jakousi kulturní organizaci. Dnes už patří zulská válečná tradice minulosti, ale po dlouhou dobu byli obávanými protivníky Búrů i Britů. Nechci zde rekapitulovat spleť historii těchto válek už vzhledem k tomu, že ji čtenář může najít v česky vydaných *Dějínách Jižní Afriky* (Lidové noviny, 2000) – v přítomné době se právě dějiny přepisují a z kdysi hrdinných Búrů se stávají uchvatitelé a vrazi, podobně jako podle míry vstřícnosti lze vidět v našich husitech buď boží bojovníky, nebo bandu hrdlořezů.

Staré památníky význačných bitev však dosud stojí: budiž ostatně řečeno, že všechny bojující strany tehdy ukázaly kuráže spíše nadbytek než nedostatek. Za zmínku rozhodně stojí zulský náčelník a sjednotitel velkého množství kmenů Šaka (někdy psán i Čaka, popř. jinak, zavražděn 1828), brilantní taktik, charismatický vůdce i krvelačný psychopat, proti němuž i Hitler byl jako kostelní zpěvák – Šakovi se nedostávalo pouze technického vybavení. Podobně jako vůdce národa německého prý byl bezdětný a téměř asexuální, o to více činorodý: kromě obrovských výbojů a genocid těch, kdo se vzpírali, měl i nejtypičtější vlastnost všech úspěšných tyranů – naprostou nevypočitatelnost. Po smrti své matky a jejím pohřbu se stovkami služebníků (nechal prý ji ostatně zabít) dal na její počest popravit několik

tisíc lidí, protože „málo truchlili“ či nedodržovali roční zákaz setby a sexu, a rovněž dal zabít ve své zemi všechny krávy, které právě měly tele, „aby i telata pochopila, co je ztráta matky a jak bolí“. Dnes se po Šakovi jmenuje obrovské mořské akvárium a zábavní park na okraji Durbanu a on sám je na dobré cestě stát se národním hrdinou. Búrská expanze do rozsáhlých území kolem Dračích hor připadala právě do období zmatků, stěhování celých národů a vyhlazení velkých území po Šakově smrti (zulsky se toto období jmenuje *difaqane*) a podnes se diskutuje o tom, zda území nebylo náhodou „prázdné“ a bantuské kmeny nepřišly až později (tato koncepce by se Búřům nepochybně velmi hodila podle principu „kdo dřív přijde, ten dřív mele“).

Zulština je dnes regulérním spisovným jazykem, byť pravopis některých slov není dosud úplně ustálený, a vycházejí v ní i několiké noviny – pomysleme, že na něco přes sto let vývoje literárního jazyka je to pěkný úspěch: jak dlouho, byť za jiných okolností, vedla cesta od sv. Cyrila a Metoděje k Václavu Matěji Krameriovi! Neodolal jsem a jeden exemplář deníku *Umafrika* jsem si koupil. Stálo to za to, byť mezi zulskými články byl vtroušen jen tu tam anglický text, jemuž jsem mohl porozumět. Jako dávný zulský panovník shlíží ze stránek neobyčejně dobře živený durbanský starosta Obed Mlaba jako krásná ilustrace staré teze, že jméno jaksi bytostně vyjadřuje nejvnitřnější podstatu člověka (Durban se dnes jmenuje Tekweni či Etekwini, podobně jako všechna města a místa dostávají domorodá jména – i Pretoria se bude přejmenovávat). Neméně zajímavý je i obsah speciální přílohy, kde jistý dr. Matthias Rath, běloch, líčí spiknutí farmaceutických koncernů, které v rámci poskytování léků proti AIDS černou Afriku nově imperialisticky kolonizují a vykořisťují a za to jí poskytují vysoce toxické a v zásadě neúčinné drahé preparáty, zatímco choroba je mnohem lépe léčitelná pomocí běžných vitaminů obsažených v potravě. Jakkoli si nedělám o cílech nadnárodních farmaceutických koncernů žádné iluze

a nikdy není zcela vyloučeno, že řekněme odvar z kontryhele může léčit chorobu, s níž si neporadí sofistikovaná farmaka, trochu mne ta teorie spiknutí v krystalické formě poděsila – kdo jednou zkoušel něco drobného zorganizovat, třeba schůzi svého pracoviště, je oproti myšlenkám globálního spikávání imunní.

Problém infekcí virem HIV je v Jižní Africe i jinde v celém regionu mimořádně vážný a místy dosahuje u původního obyvatelstva i 30–40 % (jedná se o míru infikovanosti, nikoli už propuknuvších chorobných příznaků). Kromě tradiční sexuální čipernosti a neblahé praxe po dlouhou dobu přesouvat dělníky z dolů po několika měsících izolace na svobodárnách zase zpátky k jejich rodinám a „dovézt“ další, má zřejmě nějaký podíl i vyšší náchylnost černé populace k této infekci (různé rasy se mohou dosti lišit i třeba v účincích farmak – pracovník jedné farmaceutické firmy mi vyprávěl o preparátu, který u černých pacientů vyvolával životu nebezpečný angioedém – otok drobných cév – a musel být přes slibné účinky vyřazen z dalšího vývoje, neboť na trh nelze uvést preparát s nápisem „for white only“). O léčení AIDS se pokouší i nepřeborná řada afrických domorodých léčitelů, jichž praktikuje v Jižní Africe několikanásobně více než lékařů se západním školením. Černí Afričané jim více věří a jejich služby jsou pro ně cenově dostupnější, ale navštěvuje je i mnoho bělochů. Léčba je jaksi kombinovaně rostlinná a spirituální a s ústupem apartheidu přicházejí podobné metody do módy a stávají se předmětem četných odborných studií.

Léčitelství, kouzelnictví a magie včetně černé je u Zuluů i jiných místních etnik vysoko v kurzu a patří k místní každodennosti jako hrby k velbloudovi. Po jedné zulské vesnici v Údolí tisíce pahorků mne doprovázel student univerzity v Durbanu, velmi inteligentní, milý a angličtiny znalý mladík, syn vlivné místní šamanky – obor studia si vybral zcela v linii maminčina působení, a sice masovou komunikaci (zulská intelektualita, obrácená dříve jen tímto směrem, dnes vyprodukovala řadu

právníků, lingvistů, spisovatelů a dalších „mágů slova“, ale jen zcela málo intelligence technické: i zběžná obhlídka vsi ukáže, že na původním kruhovém domku není jediná přímka nebo pravý úhel a tradiční talenty budou ležet jinde). Dopodrobna líčil, jak *sangoma*, tradiční kouzelník či kouzelnice, vzniká: většinou to bývá osoba, která se vzpamatovala z nějakého téměř smrtelného zranění či onemocnění, a tím získala svou sílu, může se ale také po dlouhém školení a zaplacení velké částky v kozách a krávách nechat zasvětit od někoho z úřadujících čarodějů – maně jsem si vzpomněl na naše psychoanalytiky. Kouzelnice také pořádají pravidelné „sabaty“, cosi mezi hostinou, školením a sjezdem profesní komory. Existují i kouzelníci specializovaní na černomagické úkony, u nichž si lze objednat smrt nebo těžké onemocnění nepřátel – častým důvodem takového rozhodnutí bývá prý závist (na můj dotaz, proč byly původní slaměné střechy chýší většinou nahrazeny nevzhlednými a na slunci se žhavícími plechovými, informátor odpověděl, že jsou sice ošklivé, ale žháři je nemohou v noci zapálit – při množství slámy a nevelké výšce stavby to musí být smrtelně nebezpečné). Na účinnost černomagických praktik zde všichni, včetně bílých, skálopevně věří, a najde-li někdo třeba pod prahem zahrabanou lebku z paviána, může se připravit na nejhorší – kontinent je černý jaksi na mnoha rovinách. Informátor, sám chtivý informací o Evropě, kam se při své relativní nouzi sotva podívá, se mne zeptal, zda a jak se u nás čaruje a zda také chodíme k „witch-doktorům“ pro zlá kouzla, třeba když někomu závidíme. Mou odpověď, že Evropané čarují pomocí administrativy, nepochopil, ale ujištění, že běžně služeb černokněžníků nepoužíváme, jej nadchlo. „Tam ale musí být krásně...“ šeptal. Vyptával se dál a musel jsem mu odpřísáhnout, že je pravda, že u nás vězňové nemusejí pracovat, a přece mají vlastní postel, dost jídla, ba i televizi. „To je u vás v kriminále líp než u nás na svobodě...“ To je bohužel pravda (jihoafrické kriminály jsou přízračné a i cizinec má nenulovou

pravděpodobnost, že tam skončí: jeden starší pán z Čech, zatčený pro sběr přírodnin, musel denně platit spoluvězňům značné „výpalné“ za to, že jej toho dne neznásilní, a tudíž nenakazí virem HIV).

Kromě plného „jetí“ v původních kultech byl ale onen student nadšeným křesťanem, příslušníkem jakési obskurní místní malé církve, jimiž se Zululand hemží v počtu jinde nevídaném. S nadšením hodným řekněme Tomáše Štítného se mne ptal na různé detaily katolické věrouky a o vše jevil obrovský zájem – křesťanství je zde ještě „mladé“ a s trochou nadsázky lze říci, že co Zulu, to náboženský myslitel a reformátor – rozdělení zásvětních věr na „náboženství“ a „pověry“ je ostatně novověce-evropská zvyklost. Zulské vesnice jsou nebohaté, ale na rozdíl od městských slumů je to „slušná bída“. Stejně jako třeba na Předním východě tu značná čistota tělesná a v domácnostech kontrastuje s neúpravností prostorů „za prahem“, který by se dal označit učeným slovem „ruderal“, jakási pastvina s některými rysy smetiště a občas ohrazeným políčkem. Produktivita takovéhoho způsobu zemědělství je ovšem nevelká a zemi živí mechanizovaně a bezohledně obdělávaná „průmyslová“ pole na způsob sovětských celin v Kapsku.

Vzestup a pád apartheidu

Slovo *apartheid* znamená v afrikánštině cosi jako oddělení či rozdělení: na nic není Jižní Afrika tak bohatá jako na oddělování, rozdělování, koncentrování či přemísťování něčeho, nikde jsem neviděl tolik plotů z ostnatého drátu – z obyčejného pro dobytek, z „rychlořezného“ na lidi (koncentrační tábory vznikly právě zde za búrské války, kdy do nich britská armáda „zkoncentrovala“ rodiny búrských rebelů a, ještě ne zcela záměrně, tam umožila asi třicet tisíc civilistů s převahou dětí tyfem a podvýživou k smrti – tradice se mimořádně ujala, zde i v zámoří). Jižní Afrika za největšího rozpuku apartheidu představovala zvláštní, v rámci

20. století třetí formu obludného režimu, který jakýmsi způsobem vykazoval některé stránky sovětského a některé nacistického, byť v globále se s oběma nedal srovnat co do míry zhoubnosti, zejména pokud se týče ztrát na životech. Jižní Afrika éry apartheidu připomínala sovětské Rusko zejména systémem vnitřních pasů, orientací ekonomiky na těžbu nerostných surovin a posedlostí plánováním, nacistické Německo pak připomínala zejména zájmem o rasovou a rozmnožovací problematiku, těžkopádnou pečlivostí, v zásadě „kapitalistickým“ typem hospodářství a tím, že pro „rasově vhodné“ vykazovala většinu prvků právního státu. S oběma ji spojovala tuhá byrokracie a nadšení pro sociální inženýrství, od obou ji lišila určitá míra svobody tisku (byť televizi zavedla z opatrnosti až roku 1974 a zahraniční filmy i knihy nakupovala zvláštní komise hlídající ideologickou nezávadnost).

Rasové přezíravosti a znevýhodňování jsou prastaré a byly leckde, ale jihoafrický apartheid byl ojedinělý měrou legislativního podchycení takovýchto nerovností a instituční posedlostí, s jakou se zaváděly a hlídaly. Původní rasismus Búrů byl jaksi paternalisticko-starosvětský s podobným vztahem k domorodcům, jako my máme k domácím zvířatům: řekněme ke kočkám necítíme konkurenci a zášť, a pokud chytají myši, občas je nakrmíme, pokud nás škrábnou, nakopneme je – ale aby také kočky volily starostu, nu, to snad přece ne... Ostatní etnika nebyla v Jižní Africe nikde postavena bělochům na roveň a celá řada diskriminačních opatření existovala už v době naší první republiky, ale hlavní vlna měla přijít až v padesátých letech 20. století.

Je přízračné a fascinující, jak se časově kryje vzestup a pád apartheidu a vzestup a pád komunismu u nás, a to téměř na dny: osudné volby, v nichž zvítězily rasistické strany, byly 26. května 1948, apartheid se oficiálně rozpadl 2. února 1990 – vše jakoby s fázovým posunem tří měsíců. I v Jižní Africe byla padesátá léta érou bezhlavého nástupu s jistými rysy nadšení, ta osmdesátá

dobou rozpadu a křečovitě snahy udržet vše, jak bývalo – jen krize koncem šedesátých let tu chyběla. Řada společností měla nějak regulovanou možnost uzavírat manželství mezi různými etniky, jejich usazení v oddělených čtvrtích či fungování v určitých povoláních, ale jaksi na bázi starého zvykového práva, většinou nepsaného. Jen Jižní Afrika ale podnikla pokus „natvrdo“ naroubovat podobná přání na novověký a v podstatě právní stát. Brzy po nástupu tvrdého kurzu vyšly zákony zakazující mezirasová manželství a posléze i mezirasové smilstvo (zákaz sexu bílých žen s barevnými muži existoval již dříve, jako pomník sociobiologům Wilsonova typu) a nařizující povinnost zaregistrovat se jako příslušník jedné ze čtyř „povolených ras“: bílé, černé, indické či „barevné“ – tím se rozumí míšenci. (Do této kategorie paradoxně spadli i Křováci pro svou žlutohnědou barvu kůže, byť se s nikým „nesmísili“. Indové žijí v počtu asi jednoho milionu zejména v Durbanu a okolí a jsou hospodářsky velmi úspěšní. Protože většinou pocházejí ze samého jihu poloostrova, neliší se v podstatě od svých zulských spoluobčanů barvou, jen europoidními obličejí – budiž připomenuto, že zde žil v letech 1893–1914 i Mohandas, později Máhátmá, Gándhí.) Specializovaní úředníci prováděli kategorizaci, na rozdíl od jejich postnorimberských německých kolegů, ne podle rodokmenu, ale podle „celkového dojmu“. Nežrídka byli, zejména u míšenců, i členové jedné rodiny klasifikováni rozdílně, což jim neobyčejně komplikovalo život. Vzhledem k tomu, že „lepší“ rasa přinášela veliké výhody, musely brzy specializované komise v ponuré píli prozkoumávat tisíce a tisíce žádostí o revizi rasového zařazení – jako mnohé další věci v Jižní Africe se i toto dělo s jakousi prazvláštní směsicí sofistikované starostlivosti a krajní bezohlednosti. Byla to zlatá doba pro nejrůznější „odbornické“ komise, nežrídka velmi otitulované, ať už rasové, hospodářské, plánovací, sociálně-inženýrské či vojenské. Magie bílého muže, spočívající v úřadování a plotech, na několik desetiletí převážila nad magií

místní provenience, poháněna paranáboženskými hesly typu „Co Bůh oddělil, člověk nespojuje“.

Režim se přes nápadnou podobnost velmi neměl rád s komunistickým světem a chápal sebe sama jako pevnost proti bolševismu, bezbožnosti a barbarství. Zbytky tohoto snažení jsem ještě zažil při představování jakémusi pánovi – ten hbitě poznamenal, že všechna jména zakončená na „-slav“ nebo „-mir“ jsou „komunistická“ a podezřelá. Za léta strávená na Západě jsem si všiml, že ti, kdo chtěli něco udělat pro lidská práva, vždy (poprávu) zaútočili na Jižní Afriku, což si „troufli“, zatímco o Sovětském svazu bojácně mlčeli (rozdíl byl snad hlavně v tom, že stranickou legitimaci lze v nouzi roztrhat, vlastní obličej těžko).

Po výše zmíněných hlavních zákonech apartheidu už se valila každodenní opatření: segregované čtvrti, pláže, šatny, jídelny, vchody do úřadů a obchodů, dopravní prostředky, záchodky, ba i lavičky v parku. Právě tento smysl pro detail, který by i anděla záhy našel, je na apartheidu z historického hlediska nejbizarnější a celý systém se také v praxi neobyčejně prodražil (i majitel malé firmy musel mít všechna zařízení dvojmo). Tendence držet jednou uchvácená privilegia a politickou i hospodářskou moc je jistě nepěkná, ale jaksi srozumitelná, výše popsany je však pochopitelný jen špatně (je s podivem, že navzdory letitému upřednostňování je dnes v Jižní Africe poměrně dost bílých bezdomovců a nuzáků – „somrují“ ovšem v bílých čtvrtích). Už mezi válkami přišla (a to neúspěšně) umírněnější strana poangličtěního búrského generála, vlivného politika a teoretika holismu Jana Smutse s nápadem rozšířit volební právo teoreticky na všechny, ale vázat je na daňový census a u nebílých i na zkoušku, zda jsou „civilizovaní“ (v praxi by se bylo moc nezměnilo, ale bylo by bývalo možné postupně z ošemetného systému vycouvat bez ztráty tváře zhruba tou cestou jako někdejší c. a k. monarchie – roubovat parlamentní demokracii na mladší dobu železnou bez přechodu je skutečně obtížno).

Cílem apartheidu naopak bylo od sebe jednotlivé rasy zcela oddělit, aby se pokud možno vůbec nestýkaly, což ve funkčním státě pochopitelně nejde. Nejpočetnějšímu černému obyvatelstvu byla už v roce 1913 vyhrazena sídelní území na zhruba 12 % celkové plochy, navíc velmi rozdrobené a vzájemně nesouvisející (nejedná se sice často o půdu nejhorší, ale celkový nepoměr je neobyčejně křiklavý). Zde mělo žít v úplně samosprávě pod tradičními náčelníckými rodinami a teoreticky také hospodářsky úplně samostatně, což se však nikdy nepodařilo uskutečnit. Tato území naopak sloužila jako obrovský rezervoár pracovní síly pro průmysl, doly i zemědělskou velkovýrobu – muži na určitý počet měsíců odjížděli, rodiny musely zůstat v „rezervaci“. Tak vznikly tzv. „homelands“ čili „bantustany“, z nichž čtyři, Ciskei, Transkei, Bophutatswana a Venda, dokonce vyhlásily státní samostatnost, již ovšem nikdo v zahraničí neuznal (Zuluové se podobným vládním přáním naopak zuby nehty bránili). Tyto „státy“ nesmí čtenář zaměňovat s dalšími dvěma monarchiálními státečky, územně obklopenými Jižní Afrikou, s Lesothem a Svazijskem, jejichž vládcové se poddali přímo britské moci, a tyto země tudíž nespadly do kadlubu Jihoafrické unie. Zcela segregováno bylo i barevné školství, některé „bantustany“ měly i vlastní univerzity, ale celková úroveň výuky byla na všech stupních vesměs bídná. Potkal jsem se s řadou inteligentních lidí, jimž se žádného kloudného vzdělání tehdy nedostalo (jakž takž číst a psát ovšem umí většina obyvatel). K tomu přistupovala i okolnost, že starší žactvo a středoškoláci v přízračných městských aglomeracích typu Soweta se bouřili a nezřídka školy i zapalovali ve svérázné směsici boje za svobodu a proti utlačování, obvyklého žákovského odporu vůči škole a nudě a bezvýchodnosti podivného městiště, ústící do násilností a loupení (podnes jsou agresivní teenageři hlavní hybnou silou převysoké jihoafrické městské kriminality a dávají znát, jaký asi přízrak musejí být dětské armády, periodicky se vynořující v afrických konfliktech).

Protože rasové a etnické problémy šly v Jižní Africe zcela jiným kanálem, nezažila nikdy větší vlnu antisemitismu (je to trochu podobné jako vytlačování jedné choroby jinou – např. kde je lepra, nebývá tuberkulóza) – naopak, Židé a také muslimové byli vždycky chápáni jako opory společnosti a těšili se podpoře. V Kapském městě byl dokonce několikrát zvolen židovský starosta. Řada Židů (celkem je jich zde asi sto tisíc) se v Jižní Africe zachránila před nacisty, ale řada jich sem přišla z čiré nouze ze štetlů na Litvě či Bílé Rusi a mnozí zde pokračovali v navykklém způsobu obživy, tedy podomním obchodě. Když jsem si prohlížel náhrobek jednoho takového *pedlara*, jistého Rabinoviche, na hřbitově ve ztraceném městečku Springbok u hranic s Namibií, představoval jsem si takovouto pohnutou živnost: s volským spřežením do Kapského města, tam nakoupit objednané věci, za dva měsíce být zpět a rozvážet je po odlehlých samotách – konkurence v tomto podnikání sice asi nebyla, a pokud selka De Geerová nekoupila pánev letos, jistě koupila napřesrok, ale stejně... Podobně heroickým výkonem byl počín obchodníka Ginsberga, který uvedl na trh *rooibos*, alternativní čajovou rostlinu z keře *Aspalathus linearis*, jíž si původně nahrazovali nedostupný nápoj malajští otroci. Je skutečným divem komerční dovednosti prosadit takového podivné a nevýrazné pití vedle pravého čaje na trhu.

Zatímco bílé elity snily svůj koloniální sen (nikde na světě nezůstalo z koloniální atmosféry tolik jako právě v Jižní Africe), začal se od konce 70. let zahanbující systém apartheidu rozpadat, zčásti i přičiněním dosti značné frakce bílé společnosti.

(Je vůbec zajímavé pomyslet, jaké byly v dějinách všechny typy nerovností a důvodů, proč jeden nesměl to co druhý, a jak se s nimi evropský novověk vyrovnával:

>urozenost (v buddhistických zemích – čí je kdo reinkarnací) – odstraněno zcela

>bohatství oproti chudobě – tlumeno sociálním státem, leč jinak s klidem akceptováno

- > příslušnost ke „správné“ rase či národu – po druhé světové válce radikálně odstraňováno
- > právě tak rozdíly mezi pohlavími
- > tělesná síla oproti slabosti – odstraněno už dávno
- > vzdělanost oproti nevzdělanosti – dosud poněkud přetrvává
- > zdraví oproti nemoci či úrazu – tlumeno, ale odstranit zcela nejde
- > státní občanství oproti cizinectví – jediný v přítomné době zcela „natvrdo“ aplikovaný typ nerovnosti, nikoli náhodou ten nejformálnější ze všech – jinak než pohledem do pasu se nepozná.)

Je jedním ze zázraků moderních dějin, že dekonstrukce apartheidního systému proběhla bez krveprolití, v zásadě smírně – i rozpad Sovětského svazu byl takovýto, na rozdíl třeba od hrůz občanské války po rozpadu carské říše. Že by přece jen byl v dějinách nějaký pokrok? Rozhodně takovéto řešení nikdo neočekával. Když mi roku 1983 nabízelí rakouští imigrační úředníci s naléhavostí blížícího se rozkazu lákavou možnost se do Jižní Afriky vystěhovat s odůvodněním, že pro biologa je v zemi s tolika rezervacemi a zvěří skvělé uplatnění, s díky jsem odmítl a představoval si, jak těsně před zavěšením na lucernu pouličního osvětlení za pár let vysvětluji, že jsem byl ten „hodný“ běloch. Tehdy vše skutečně takto vypadalo: o dva roky později byl vyhlášen výjimečný stav, trvající nepřetržitě skoro pět let, a v černých ghettech zuřily neobyčejně brutální boje, z větší části kupodivu nikoli jen proti centrální moci, ale mezi různými frakcemi černých politických stran v podzemí i odborových organizací. Navléci nepohodlné osobě pneumatiku naplněnou benzinem kolem krku a zapálit ji patřilo k rutinním postupům, mučení rovněž – na všech stranách. Zároveň se snižovala i ochota bílých branců vstupovat do armády a často krvavě rozhánět nepokoje a celá řada mladíků odcházela raději za hranice (zatímco tehdy mohli vojenskou službu konat pouze bílí, dnes jsou z ní, zdá se, vyňati). Zároveň se utužovaly i hospodářské sankce ze

strany Západu (Jižní Afrika po léta získávala např. benzin krakováním uhlí) a většině bílých Jihoafričanů začínalo být jasné, že systém vyžaduje „reformu“. Jen část si ovšem přála reformu zcela radikální. Premiér Pieter Botha, jenž doufal, že systém uchová prováděním drobných kosmetických úprav, byl jakousi jihoafrickou obdobou Michaila Gorbačova (s nímž vládl zcela paralelně, jen s ročním posunem, tedy v letech 1984–1989). Totalitní režimy nejlépe likviduje právě snaha o mírnou reformu (jako tak často v dějinách) a již následujícího roku Frederik de Klerk začal celý apartheidní systém radikálně demontovat. Některé reformy měly veliký ohlas – třeba zavedení celkem jedenácti úředních jazyků – jiné, třeba povolení mezirasového sexu, menší: za celý měsíc jsem viděl celkem jen dva smíšené páry a podnes třeba v restauracích „lákají“ majitelé zámožné hosty zaměstnáním bílých číšníků. Jihoafričtí homosexuálové směli vylézt z katakomb až roku 1994.

Obecná revize dějin je spojována s dojmavými výstavkami (třeba v kapskoměstské Slave Lodge, kde sveřepý kolonialista v paruce rve černé matce dítě z náručí) a atmosférou vágně humanistického rozpuku, připomínající dekolonizaci 60. let, ovšem také už s jistými zárodky falše nového typu – často mi přišel na mysl „boj za mír“ za patronace Sovětského svazu a jeho pojmové a obrázkové instrumentarium.

Podobně jako při zániku komunismu za apartheidní nepravosti nebyl nikdo potrestán (i v rámci likvidace nacismu byly potrestány jen nejvyšší špičky a zcela do nebes volající případy; nacismus byl ostatně poražen zvnějšku a nezانىl „vyhnutím“). Provinilí činovníci museli, pokud chtěli uniknout soudu, „ke zpovědi“ před zvláštní vyšetřující komisi vedenou arcibiskupem Tutu. Země pak prodělala mnohaletou zásadní restrukturalci, jejíž hlavní politickou silou je Africký národní kongres (jeho členové se podnes oslovují *comrade*, „soudruhu“). V přítomné době je v jihoafrickém parlamentu proporční podíl, tj. asi dvacet procent

poslanců bílých, ministr žádný (bylo zajímavé si v Kapském městě prohlížet úředníky všech ras společně krácející na oběd a uvědomit si blíže, v čem asi spočívá „úředníkovitost“ a jak lidskou přirozenost ovlivňuje).

Z pochopitelných, ale pro budoucí soužití málo blahých příčin se začíná prosazovat jakýsi „apartheid naruby“, kvótující podle rasových proporcí počet zaměstnanců všech trochu větších firem, studentů a prý i nových profesorů na vysokých školách atd. Údajně byly na vysokých školách odstraněny i zkoušky coby prostředek rasové diskriminace. „Rychlokvašení“ polovzdělanci jsou zhoubou všech společenských systémů, ba mnohem větší než úplní nevzdělanci na odpovědných místech – zatímco tito mohou mít ještě ve zbytcích zachován zdravý lidský úsudek, ti, kdo byli dostatečně indoktrinováni, ale málo vzděláni, představují neustálý sud prachu bez všech zábran. Pokud se sociální inženýrství jednou v zemi zahnízdí, je těžké je vyhubit.

Na údelu běžného obyvatele slumu se změnilo jen málo – to, že by teoreticky mohl na vysokou školu, je málo platné člověku, který nemá ani na chleba. Slumy jako rezervoáry levné pracovní síly, jak v důsledku bezohledné manipulace s lidmi vznikaly, se po zmechanizování zemědělství a důlního provozu staly rezervoáry nekvalifikované chudoby. Navíc do nich směřují i další a další proudy ilegálních přistěhovalců z okolních afrických zemí, pro něž je i takováto bída „polepšením“. Prudce rostoucí kriminalita se ze slumů šíří i do celých měst typu Johannesburgu, který v její míře údajně drží smutný světový primát (druhé je kupodivu Port Moresby na Papui-Nové Guineji).

Obecně je na celé Jižní Africe cosi nervózního a napnutého a země slyne i neobyčejným počtem silničních neštěstí, ač silnice jsou výborné, s mnoha retardéry, a auta kvalitní (země nemá téměř žádnou veřejnou dopravu a pro cizí turisty, kteří jsou také stále aspoň trochu ve střehu, je ji třeba v podobě „baz-busů“ organizovat zvlášť – bohatí mají auta, chudí nemají, kam by

jezdili). Podle nové jihoafrické ústavy má každý občan právo na důstojné obydlí, ale ekonomika nemůže naplnit takovéto přemrštěné volební sliby a ve vládních kruzích prý se zahňizďuje značná korupce „nového typu“. Ve slumech (používá se pro ně slovo *township*, „městství“) jsou sice místy k vidění normované a trochu lepší boudičky namísto improvizovaných hrůz, ale stále je to kapka na horký kámen (i sídliště pro méně zámožnou střední třídu se podobají luxusnímu slumu s normovilkami za ostnatým drátem). Některé cestovní kanceláře pořádají do „ochočených“ slumů i výlety, ba v jednom na okraji Kapského města nabízí jistá vdova pro cizince i „zážitkové“ ubytování v lepenkových chatrčích za cenu slušného hotelu. Vláda zavádí, což je důležité, do slumů i rozvod vody, suché záchodky a elektřinu zdarma, aby se podpořilo večerní sledování televize oproti šíření viru HIV.

Nyní se bezprostředně chystá pozemková reforma, která má proporčně rozdělit i půdu, doposud téměř výlučnou doménu bílých, zajišťující příjmy buď spíše mírné (v případě zemědělství), nebo závratné (v případě důlní těžby). Diskuse se týkají jen toho, zda se tak má dít radikálně a ihned zhruba po zimbabwském vzoru, nebo postupně a s určitou náhradou. Je ovšem otázka, co bude stát s touto půdou dělat – obyvatelé slumů dávno vši zemědělské dovednosti odvykli, ostatně přechod na tradiční zemědělství na nově získaných plochách by vedl k hladomoru. Tak zbývá snad jen jakási obdoba našich JZD či státních statků se vším, co k tomu náleží. Navíc Búrové, vlastníci převážné většiny půdy, jsou také drsní hoši a nepochybně na rozdíl od svých středoevropských kolegů, zpracovaných staletími feudalismu, vytáhnou po příchodu příslušného úředního lejstra z domácích arzenálů kulovnice, ne-li kulometry.

Rovněž se připravuje či už je v platnosti nařízení, prikazující každé jen trochu větší firmě prodat něco málo pod 50 % svých akcií buď státu, nebo černým spolujitelům. Zdá se, že část

bílých Jihoafričanů se postupně odsune do Austrálie či Kanady a Jižní Afrika se stane africkou zemí se vším všudy, co k tomu patří, byť asi s vyšší technologickou úrovní, více placenými bílými specialisty a uchovaným systémem „ráječků“ pro cizince, kteří do ní v posledních letech teprve s chutí začali jezdit (zatímco jedni bílí Jižní Afriku opouštějí, existuje i mírný přistěhovalecký protiproud).

Když si dnes na Jižní Afriku vzpomenu, třeba na zasněně neskutečné a od světa izolované městečko Hondeklipbaai na atlantském pobřeží s jeho psy na útesech a bytostnou jinakostí pod jižním hvězdným nebem, byl bych ochoten věřit, že to bylo na nějaké jiné planetě a v nějaké jinozemi.

2006, *Salon Práva*

Jungova Afrika

Jung navštívil Afriku dvakrát a zanechala v něm, alespoň ta subekvatoriální, nesmírně hluboký dojem se spoustou ohlasů v jeho díle (zainteresovaný čtenář ať si v rejstříku k *Sebraným spisům* vyhledá hesla *Afrika*, *Neger/Mohr*, *Kenya* a *Mt. Elgon*). První cesta, vlastně jen výlet do Tunisu, který je „Afrikou“ spíše jen geograficky a svou tradicí spadá do Mediteránu v širším slova smyslu, se uskutečnila roku 1920 mezi 15. březnem a koncem dubna. Jung, tehdy pětáctýřicetiletý, ji konal se svým curyšským přítelem, obchodníkem Hermannem Siggem, který zemřel pouhých pět let nato krátce po svatbě s Marthou Böddinghausovou, rovněž Jungovou známou. Cesta vedla nejdříve lodí z Marseille do Alžíru a poté po krátké prohlídce včetně botanické zahrady pokračovali vlakem severoafrickým vnitrozemím do Tunisu (v obou případech se jedná o hlavní města stejnojmenných zemí, tehdy pod francouzskou koloniální správou). V Tunisku cestovali rovněž vlakem, nejdříve do Sús (Sousse),